

СТАРИ КОЛАШИН

Главни и одговорни уредник
Андријана Живановић

Уредник
др Милета Аћимовић Ивков

Издавач
Дом културе „Стари Колашин“, Зубин Поток

За издавача
Андријана Живановић

Дизајн
Наталија Утвић

Лектура
Татјана Арбутина Михајловић

Редакција
Горан Обрадовић
Соња Ђукић
Филип Дробњак
Ива Манојловић

Припрема за штампу
Димитрије Милић

Штампа
Кварк, Жича

Тираж
300 примерака

Август, 2025. број 1.

Излази два пута годишње.

Сва права овог тиража задржава издавач. Ниједан део књиге не може бити репродукован, преснимаван или преношен било којим средством – електронским, механичким, копирањем, снимање или на било који други начин без претходне писмене дозволе издавача и аутора.

ЧАСОПИС ЗА КУЛТУРУ, УМЕТНОСТ
И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

СТАРИ
КОЛАШИН

Август, 2025. број 1.

Зубин Поток
2025.

УВОДНА РЕЧ

„Треба гледати у сунце
кад се рађа.
Сунце тај подвиг понавља.
Само стрпљивим и
умешним понављањем
човек се урезаје у време.“

Борислав Пекић

У намери да се утврдимо у мишљењу да је култура важна у сваком временском раздобљу и на свим меридијанима, у сваком тренутку човековог постојања, започињемо издавање часописа који има за циљ да представи стваралаштво у областима друштвеног деловања, а нарочито у уметности и култури.

Идеја која се родила имала је шансу да се реализује управо у години у којој обележавамо 850 година од рођења Светог Саве, чијим заслугама је култура Срба добила своје оквире и усмерила се у правцу вредности које данас поштујемо и негујемо, а које једним именом можемо назвати *просветитељство*. И то није случајно, јер се налазимо на простору Старе Србије, данас на ветрометини као и пре пола миленијума, и потребна нам је духовна снага да останемо своји на своје. Човек је у обавези да да допринос добробити своје нације у оквирима својих могућности, умножавајући своје таленте и преносећи на будуће генерације жар лепоте стварања. Берђајев каже да стваралачки духовни живот није кретање по површини, то је – вертикално кретање у висину и у дубину. Онда се може рећи да то није могуће ако нема слободе у стварању и ако слобода није једини пут којим иде мисао стварања. Сагледајући потребе друштва, проналазећи начине за комуникацију на пољу културе и угледајући се на друге значајне издавачке подухвате ове врсте, желимо да на један исти, само мало другачији, начин понудимо

часопис који ће заинтриговати читаоца избором текстова и тема које својом непосредношћу и уверљивошћу остављају снажан утисак и превазилазе оквире свакодневице. Следећи пут Хајдегерове мисли да је уметност начин на који истина долази у биће, истичемо њену вредност, као и вредност науке и културе кроз писану реч садржану у овом часопису који излази као једини у овом тренутку и овакве садржине на простору Косова и Метохије. У својој књизи *Вајање у времену*, Андреј Тарковски каже да је циљ уметности да припреми човека на смрт, да прере и избразда његову душу, учинивши га способним за окретање добру. И та мисао може бити инспирација и за данашње генерације које ће читати текстове које смо одабрали, и самим тим се и одредили да идемо путевима подражавања истине, племенитости и доследности, што је задатак књижевности као уметности.

Часопис доноси и текстове који задиру у поље друштвених збивања у контексту и прошлости и садашњости, а који треба да расветле важне чињенице нашег трајања на овим просторима, али и у неким другим земљама, као и промишљања о увек актуелним филозофским и религијским темама. Улога културе јесте да гради мостове који спајају ствараоце и публику, јер у сублимацији енергија давања и примања је и суштина животне филозофије. На крилима те енергије се покреће свет, рађа нови живот који доноси наду да човек није изгубљен, да му је вечност загарантована, и отуда и Пекићеве мисли у наслову овог текста које расветљавају подвиг понављања којим се урезајемо у времену.

Андрејана Живановић

СЕНА МИХАИЛОВИЋ МИЛОШЕВИЋ ГРИГОРИЈЕ БОЖОВИЋ У НОВОМ РУХУ У СТАРОМ КОЛАШИНУ

(Григорије Божовић, *Кад мртви прозборе*,
Српска књижевна задруга, Дом културе „Стари Колашин“,
Београд, Зубин Поток, 2024)

Због чега је, после више деценија апсолутне скрајности, важно актуализовати и поново читати Григорија Божовића и да ли се до сада одужио тај дуг? Ако није, када ће се, тј. чиме би се он могао одужити?

Григорије Божовић није био само приповедач херојских прича, био је хроничар једног доба, био је прецизан аналитичар (ид)ентитетских разлика, неуморни путник по српским крајевима. Скупштински стенограми, фељтони, путописи и приповетке, разнолики наративни дискурси, сустичу се у једном – сви говоре о отпору према угњетавачу.

Узевши све то у обзир, апсолутно је сувисло и преко потребно популаризовати и ревалоризовати лик и дело овог писца. У тренуцима најновијих покушавања затирања српских трагова на Косову и Метохији, сваки напор за очувањем културног наслеђа, али и активно бављење питањима културе, треба нарочито истаћи. Захваљујући Дому културе „Стари Колашин“, Божовићев лик и дело изнова се ревитализују већ десет година и доделом књижевне награде, а „Дани Григорија Божовића“ оплемењују културни живот Косова и Метохије. У оквиру издавачке делатности Дома културе, 2024. године изашла је из штампе збирка приповедака *Кад мртви прозборе* Григорија Божовића, у суиздаваштву са Српском књижевном задругом.

У познатој библиотеци „Атлас“, међу препознатљивим жутим корицама, нашло се четрдесет приповедака у избору Милете Аћимовића Ивкова. Символички, приповедач се враћа издавачкој кући у којој је објавио последњи избор приповедака, али уз подршку оних из чијег је „кута“ поникао, свог Ибарског Колашина, 120 година од свог првог огла-

шавања на Видовдан, у Новој искри. Тада је, као студент московске Духовне академије, објавио краћи запис На Косову (из путничке белешнице).

У предговору насловљеном „На косовској стази и раскрсници“ Ивков наводи да је након полувековног ћутања преко мере (пре)вреднован Божовићев опус, чему је допринела „драматично обновљена косовска историјска судбина и прича“. Григорије Божовић уједно је и оживотворио, али и изнова „омитотворио“ (митопоетски) простор Косова и Метохије, те је избор приповедака сачињен најпре вођен строгим естетским критеријумима, али и оних битних за књижевну идеологију и поглед на свет, потом груписан хронолошки из следећих издања: Приповетке (1924), Приповетке (1926), Робље заробљено (1930), Тешка искушења (1935) и Неизмишљени ликови (1940).

Није без разлога свој избор Милета Аћимовић Ивков насловио *Кад мртви прозборе*. Семантика наслова имплицира важност приповедака које се налазе међу корицама ове књиге, позивајући на будност и пажњу. Најплодотворнији стваралац са простора Косова и Метохије мора да буде неко ко ће се и данас чути и слушати стално. Овај, пре свега, национални и културни радник поникао је из угледне породице нахијских кнезова и свештеника. Српска колаборациона влада 1941. године, располажући подацима о територији Ибарског Колашина, село Придворицу, са фамилијом Божовић на челу, чак означава као српски центар на овом простору. Ибарски Колашин је својим географским положајем и структуром становништва представљао својеврсну брану између Арнаута са Косова и Метохије и муслиманског становништва у источним деловима Старог Раса.¹

Познато је да се у нашим граничарским крајевима национални дух највише неговао. Иако је простор Ибарског Колашина кроз српску историју мењао своју улогу и функцију, несумњиво је остао стециште значајних појединаца непоколебивог става.

Приређивач збирке *Кад мртви прозборе* определио се за затворену композицију. За уводну бира приповетку *Кад се царства мијењају*, а књигу затвара приповетка *Чудни подвижник*. Средишњи део чини тридесет осам приповедака. Јасна је, међутим, симболика која се читава у овом опредељењу. Актуелни тренутак може се доживети као време „кад се царства мијењају“, а Григорије Божовић јесте, из перспективе слабљења националне и патриотске свести, својеврсни „чудни подвижник“.

У свом предговору Ивков наводи да су „илустративност и документарност у књижевном поступку у тесној поетичкој и значењској

¹ Милутин Живковић, *Између „Велике Албаније“ и окупиране Србије: Нови Пазар, Тушин и Ибарски Колашин (1941–1944)*, Институт за српску културу Приштина – Лепосавић, Лепосавић, 2018, стр. 80.

вези са његовим (Божовићевим, прим. аут.) настојањем да у приповеткама дођу до изражаја модел културе, начин живота, веровања и обичаји, у једну реч – идентитет“². На „крвавом и жалном Југу“, како је ово поднебље можда најбоље дефинисао Станислав Винавер, одвијао се тежак живот словенских народа, изложен терору и исламизацији, али и каснијим сукобима православних народа међусобно (Срба и Бугара). На том и таквом простору, Божовић је стварао јунаке који показују и фаталистичко прихватање налога судбине, али и „херојску одважност и моралну одлучност у делању“.³ Верски конвертити под сталним су унутрашњим раздором, попут потурчењака Симе/Синана: „Ни рисјанин, ни мулим, ни Сима, ни Синан!... Мати, ништа нисам!“

Углавном су то типизирани представници својих националних и верских заједница. Ослањајући се на историјску стварност, на митско наслеђе и националну епику, Григорије Божовић, најпре, ретко прави компромис када су у питању етнички сукоби, већ јасно супротставља две стране различитих патријархалних заједница: с једне стране је православна, угњетавана, српска страна, док је са друге исламска (турска и албанска). „Такође, тај сплет околности и оствариваних поступака надограђује радњу која, иако у форми и структури приповетке, поприма карактер епског дела или драмског комада. Понекад се романтично и нестварно распоређују ликови и простори, по принципу црно-бело, целат-жртва, заборав-незаборав, освета-праштање...“⁴

Григорије Божовић је у својим делима направио модел епског јунака, индивидуе која својим карактером надвисује свакодневне типове и ликове. Могло би се рећи да у његовом делу, без обзира на имена јунака по којима се извесне приповетке насловљавају, осим конкретне семантичности и симболике којима се појачава функционалност назива, у великом броју јунаци могу бити анонимни, једнородни, једнообразни, са једним именом. Заједнички именитељ формирао је ове јунаке са истим кодексом и тежњама. Често је друга страна (албанска, турска, потурчењашка) модел вредности, што такође улази у оквире њихове традиције, њиховог образа и дате речи, те имамо паралелне линије кретања и када је реч о свакодневном животу и када је реч о култу, свеједно што су смерови у основи супротног карактера.

² Милета Аћимовић Ивков, „На косовској стази и раскрсници“, у: Григорије Божовић, *Кад мртви њрозборе*, Српска књижевна задруга, Дом културе „Стари Колашин“, Београд, Зубин Поток, 2024, стр. 9.

³ Исто, стр. 11.

⁴ Сена Михаиловић Милошевић, *Косово и Мејхохија у делима Григорија Божовића и Данила Николића*, докторска дисертација, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2023, стр. 4.

Приповетке је често креирао на основу стварних догађаја, али и на основу анегдота и одређених предања која су шири део националног наслеђа. У приповеци *Мучних дана* даје слику Приштине, неразвијене, прљаве и „азијатске“, како су је поједини осликавали. Заправо, та слика Приштине најбоље сведочи о стварном стању на ширем простору Косова и Метохије. У њој је направљен идентификациони склоп онога што је Милан Ракић, тадашњи конзул у Приштини, писао у многим песмама (као на пример у песми *Напуштена црква*).

Међутим, високи естетски домети његове литературе огледају се и у „искакању“ из стереотипних представа о другом – као у приповеци *Рођак*, на пример, где слику Срба – потурица не гради као наличје Турцима, већ као тенденција да се укаже на неопходност моралног, одважног, и херојског својства (лика) српског бића. У познатом разговору са Бранимиром Ћосићем Божовић је оставио сведочанство да му је жао што „муслимански и босански интелектуалци“ налазе да је он „опаки православац“.⁵

Посебна пажња свакако је посвећена женским ликовима у приповеткама Григорија Божовића. Она је део националне хероике и моралне чистоте, доследна у свим улогама које је формирају: мајка, супруга, сестра, ћерка... Чува породицу и веру и непоколебиви је стуб у свом некада натчовечанском напору. Арнаутка, Кариманова жена из приповетке *Две жене*, оличење је мајчинске љубави, храбрости и достојанства; она је презрела мужа и остале мушке главе због подмуклог убиства младог Србина Јаблана и указала не само поштовање његовој мајци Вујани већ и потпуно саучешће у болу. Ивков бележи да, иако „ти индивидуални гестови нису могли да помере чврсте оквире наслеђа који у битном одређују животе јунака“, ипак показују улогу чојства као одреднице „живота којом се он изнутра хуманизовао, осмишљавао и потврђивао.“⁶ Она је, међутим, и „тивидска напаст“ из истоимене антологијске приповетке у којој је описано „чудно испаштање“ Мојсија Зечевића, игумана манастира Ђурђеви ступови.

Сматрамо да је овакав избор приређивача, уз предговор који је, поред тога што пружа прецизан увод у рад, стваралаштво и опредељење Григорија Божовића, важан и због врло јасног израза културног патриотизма. У времену када се „од косовске земље онемоћало, одступа и одустаје“, настојање издавача и свих укључених у објављивање овакве књиге, може да пружи одговор на питање куда и како даље.

⁵ Бранимир Ћосић, „Григорије Божовић“, *Десеџ ишсаца Десеџ разјовора*, приредио Јован Пејчић, Народна библиотека Бор, Бор, 2002.

⁶ Милета Аћимовић Ивков, *нав. дело*, стр. 11.

ИГ. СТЕФАНИДА

О ЛЕПОТИ

Лепота је увек, помало, несвесна себе. Када је нема, у правом смислу, онда постоји свест о њој и жеља да се достигне.

Шта значи лепота – у правом смислу? То је лепота која долази изнутра и која је подржана унутарњим садржајем. Када кажемо „леп човек“, неизоставно је потребан садржај. Без садржаја лепота бледи, односно што је више гледаш све је мање видиш. Дакле, унутрашња лепота подржава спољашњу и даје јој трајност. Не стари!

Мајчински садржај даје жени непролазну лепоту. „Мајка не стари, жена стари.“ (Свети Владика Николај). Шта би било мајчинство у жени? Љубав према својој деци, љубав према свој деци, љубав и старање за спасење своје деце и све деце – јер се мајка поистовећује са рађањем и животом све твари. Лик мајке не бледи, он је овековечен у многим песмама, скулптурама, еповима, до култних представа.

Унутарњи духововљени живот жене чини је лепом и неувелом. То је младост која не пролази, увек свежа и нова, увек садржајна и топла. Такву лепоту не присвајаш, просто си срећан што постоји и што у њој налазиш одмор. У њој налазиш и мајку и оца и друга и све што ти је потребно. Не задржаваш је, није твоја, не поседујеш је. Одлазиш са надом да ћеш је поново срести јер те храни, одмара и крепи.

Поред те духовне лепоте, која те чини вазда живим, срећемо и лепоту без много садржаја. То је лепота која је стално мислила о лепоти и допадању, која се окретала око себе, улепшавала, и трудила да остави утисак. Утисак – вечити непријатељ лепоте. Где је утисак, нема лепоте, нема садржаја. Брига о утиску чини човека намештеним, притворним, неискреним. Брига о утиску недвосмислено сведочи недостатак искренности, истине, истинског односа према себи. Сујета окива човека, чини га скученим и незанимљивим. Пропада у бледило прозаичности и недуготрајности. Онај ко брине о томе какав утисак оставља није се одлепио од земље свог значаја и лажи. Није заорао бразду самопознања и богопознања, која је болна и дубока.

Духовни закон почиње осећањем изгнанства, осећањем заграничног простора, преграде која душу дели од Бога и жељом да се то премости.

Лепота пронице из бола, из зноја и крви, из немоћи и страдања душе. Чемер који завршава у ширини која обухвата све, грли све, болује за све.

Опседнутост собом, својим напретком, својим статусом, одгони лепоту и младост. Што се више трудимо да је задржимо, она измиче. Што се више удешавамо, постајемо незанимљивији. Кроз време намештена лепота губи значај, а права лепота се подмлађује.

Душа која не болује због даљине (од праве себе, од Бога) и не пати због свог изгнанства још није започела духовни живот.

Та заточена душа, тај бол је полазна тачка.

Видиш старца Јосифа Ватопедског, у неко доба обичан дедица, како се ближио смрти све лепши и лепши. Лепота! Лепота у човеку. Видиш и бол, бол и мука која се преобразила у лепоту, истинску и непролазну. Не можеш да га се нагледаш.

Сретох мати Макарију Соколичку мало пре њеног упокојења. Толико је била лепа! Очи као пучина, као смарагдна шума која крије тајну!

Каква се превелика тајна збива на човеку!

Какав бескрај у земљаном сасуду!

Какво се поверење указује човеку!

Каква се жртва приноси ради човека!

Бог се умањује и смешта у тело човечије, у ту грудву патње, да би подигао човека! Какво се поверење указује човеку!

Лепота је законито право сваке душе!

Лепота

Лепота! Да ли је она благослов или проклетство? Зашто су леви људи често несрећни? Зар лепота не доприноси срећи? Да, она је крст више, и изазов више. Да би се тај крст изнео, потребна је зрелост.

Помало смо сви ми „робови“ лепоте. Нико није неосетљив. Од када постоји човек на овом свету, лепота је била објекат његовог посматрања, мисли и осећања.

Постоји лепота која као да губи чар од дужег гледања, губи нешто од своје привлачности. Постоји лепота која је другачија – што се више загледаш у њу, она је све инспиративнија и увек нова. Она је подржана изнутра. Она лепе црте лица чини увек новим и другачијим, увек неповљивим, неувелим и младим. Та лепота долази изнутра, из чистоте, из унутарње лепоте. Како скромност плени! Како једноставност осваја!

Тело човеково, иако земља, носи лепоту Онога који је у њу удахнуо живот. Скулптура, колико год да је лепа, не привлачи да нестане у њој. Ти си само посматрач те лепоте. Не можеш да се сјединиш са њом, да живиш у њој. Оно што те чини – једно – са другим јесте душа. Само душа може да нас нераздвојиво споји са неким да бисмо били – једно. Све друго раздвојиво је и недовољно.

Зашто је човек који воли посесиван? Зато што негде у дубини себе он осећа да он нема тог другог. Да то није потпуно, апсолутно. Осећа недостатак (и када га има). Суштинско јединство, оно што је апсолутно, долази од Бога и припада души.

Апсолутно је мера Горњег света. Овде осећамо само наговештај, преукус. Да бисмо га достигли, потребно је уздржање од чулног – уживања. Једно искључује друго.

Умна слобода побеђује чула. Слободно срце надвисује чулну насладу.

Божански ерос који сједињује Бога и човека, обједињује и човека и човека, али кроз Бога. Предуслов тог јединства је чистота, односно уздржање од свега чулног. Божански ерос је натчулне природе, залази у сферу Божијег.

Лепота наговештава ту сферу и зато је привлачна, али она треба да се освешта чистотом живота да би постала непролазна, некварљива. Лепота подсећа на небо, уколико је не ставимо у службу земље. Лепота је искра Тајне, чежња за нечим непролазним и апсолутним. Немогућност да је задржимо и поседујемо болом нас подсећа на вечност, упућује на Бога, Творца – најлепшег међу синовима људским, који је једини дародавац те лепоте.

АЛЕКСАНДАР САВИЋ НОВОВЕКОВНА ПОВЕСТ ИБАРСКОГ КОЛАШИНА

ИСТОРИОГРАФСКИ ДОМЕТИ И
БУДУЋИ ИЗАЗОВИ*

Нововековна историја Ибарског Колашина⁷ почиње 1455. године, када је овај крај пао под османску власт. Под влашћу Османског царства Колашин је остао пуних 457 година. Судбина Колашина током тог раздобља била је обележена страдањем, отпором, али и упорним чувањем вере, језика и народног имена. Ослобођење је дошло тек у јесен 1912. године, током Првог балканског рата, када је Колашин коначно присаједињен матици – Краљевини Србији. Но, слобода је била кратког даха. Већ 1914. године избио је Први светски рат, који је српски народ поново увео у страдања, егзодусе и неизвесност. По окончању рата, Србија је, упркос победи, доживела државни преображај – напустила је своју самосталност и стопила се у нову југословенску заједницу, Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Са тим чином, и Стари Колашин је ушао у састав једне шире, али нестабилне државне творевине. Година 1918. означава крај нововековне историје и почетак савременог доба у животу српског народа. Са њом почиње ново поглавље, испуњено политичким изазовима, страдањима и идентитетским преиспитивањима.

Стари Колашин имао је бурну и занимљиву прошлост од средине 15. до почетка 20. века. О томе сведоче бројни извори – и они давно

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

⁷ У раду ће наизменично бити коришћени називи Ибарски Колашин, Стари Колашин или само Колашин, како би се избегла непотребна понављања.

објављени, али и многи који и даље чекају да угледају светлост дана. Историјом овог краја бавили су се различити истраживачи – од филолога и географа, преко етнолога, социолога, историчара књижевности и уметности, па све до локалних хроничара и професионалних историчара. Ипак, свеобухватна студија посвећена Колашину у нововековном раздобљу српске историје до данас није написана. Тај историјски период обрађиван је углавном у оквиру чланака, студија, монографија и синтеза које се баве ширим или ужим хронолошким и просторним целинама.⁸

Међу првим значајнијим проучаваоцима нововековне историје Ибарског Колашина издваја се Глигорije Глиша Елезовић. Посебну пажњу посветио је пореклу самог имена Колашин, настојећи да утврди када се овај назив први пут јавља и како је настао. Елезовић је такође веома прецизно и детаљно описао границе Старог Колашина, што је било од великог значаја за каснија истраживања:

„Окљачка глава на Жабаре (Мојстирска клисура), Црна Ријека до Рибарића на Ибру; током Ибра до ушћа Струмачке Реке; уз реку до Црног врха на Рогозни; развођел Рогозне на пресло код села Јунака, на планини Бабова више Бањске и испод села Козарева спушта се у Жировничку Реку; прелази преко брда у Јагњеничку Реку и овом реком до Ибра; захвата село Зупче, па на Шишковића Дуб код села Кошутова; даље се спушта преко брда у правој линији на реку Клину, обухватајући село Горњи Стрмац. Даље је граница ишла планинском гредом изнад села Радешева до села Рудника изнад Сувог Грла и пресеца село Дрен одакле се пење на Мокру Планину; гредом Мокре Горе до Окљачке Главе, која сва припада Колашину“.

Опис граница Ибарског Колашина забележио је, заправо, на основу казивања Григорија Божовића, једног од најпознатијих Колашинаца и сина протојереја Вукајла Божовића, последњег колашинског обер-кнеза. Божовић му је пренео да су то биле границе у време кнежевања његовог деде, кнеза Неша Божовића.⁹ Ово усмено предање, поткрепљено породичним сећањем, представља драгоцен извор за разумевање просторног обухвата Колашина у прошлости.

⁸ С. Бојовић, Библиографија Ибарској Колашина, Зубин Поток, 2012; А. М. Савић, Неколико прилога историји Старао/Ибарској Колашина у 19. и почетком 20. века, Шемси-паша Бишевац и Ибарски Колашин (тематски зборник водећег националног значаја), ур. В. Зарковић, Д. Бојовић, Зубин Поток, 2022, 47–82; исти, Научни допринос Драгише Бојовића проучавању Старао/Ибарској Колашина, Многолетна писања сабрасмо у једно. Тематски зборник посвећен професору Драгиши Бојовићу, ур. К. Митровић, Ј. Бојовић Јоксимовић, Ниш, 2024, 607–620.

⁹ Г. Елезовић, Колашин на Тари и Колашин на Ибру. Како је постало име Колашин, Јужни преглед VI/1 (1931), 19–29. Уп. Г. Елезовић, Речник косовско-метоховског дијалекта, свеска прва, Београд, 1932, 303.

Пет година пре него што се Глиша Елезовић позабавио границама Ибарског Колашина, сам Григорије Божовић је дао живописан опис географског положаја свог завичаја. Описујући га с топлином и поносом, написао је:

„Удно Санџака, на падинама Мокре Горе и Рогозне, изнад Косова, петнаест километара више Митровице, уз Ибар па до Рибарића, простире се брдовита, горшачка жупа или нахија Колашин. Његова северна граница иде билом Рогозне, а крајња му је јужна тачка на брду више Рудника у срезу дреничком. Својим горњим током протиче кроз њега река Ибар... Крај је брдовит и сиромашан. Заслуга му је пред данашњицом што је читаву стотину година био последња брана арнаутском надирању на север.“

Овим речима, Божовић не само да је уоквирио простор Колашина већ је и дубоко осветлио његов историјски значај. Улогу овог краја као „последње српске бране према надирању Арнаута на Север“ истицао је и у разговорима са својим савременицима, попут књижевника и новинара Бранимира Ћосића.¹⁰ Божовићева реч, прожета личним, породичним и националним памћењем, остаје снажан подсетник на симболичку тежину коју је Колашин имао у свести својих житеља.

Српски географ и академик Милисав Лутовац се такође осврнуо на границе Ибарског Колашина, расправљао је о етимологији његовог имена и навео већ познате податке о његовој прошлости, који самим тим немају значаја за нашу тему.¹¹ Ово дело је написано на брзину и површно, без темељених испитивања на терену и истраживања изворне грађе, а уз то није ни искоришћена сва релевантна литература. На ову монографију критички се осврнуо Петар Ж. Петровић, који је у својој критици изнео више корисних података о прошлости Старог Колашина него Лутовац у својој књизи.¹²

Радови етнолога Благоја Божовића представљају драгоцен извор за проучавање историје породице Божовић, која је дала више кнезова, свештеника и учитеља. Његова истраживања бацају светло и на свакодневни живот, народне обичаје, као и на кнежинску самоуправу у Старом Колашину – важан облик локалне организације у време османске власти.¹³ На овом месту ваља поменути и локалног хроничара Драга Т.

¹⁰ Г. Божовић, *Пријоветике*, Београд, 1926, 196; Б. Ћосић, *Десет њисаца – десет разјовора*, Београд, 1931, 96.

¹¹ М. Лутовац, *Ибарски Колашин, антропогеографска испитивања*, Београд, 1954.

¹² П. Ж. Петровић, *Из наше народне прошлости I, Зайчања и осврћи*, Београд, 1959, 53–71.

¹³ В. Воžović, *Bratstvo Božovića, Titova Mitrovica*, 1986; исти, *Народни животи у Ибарском Колашину*, Приштина, 1997 (објављено и под насловом: *Животи и обичаји народни у Ибарском Колашину*, Зубин Поток, 2005); исти, Г. Божовић, *Колашински кнежеви*, прир. Д. Бојовић, Зубин Поток – Исток, 2001.

Мићовића, чији су прилози од посебне вредности за историју и порекло породица у селу Брњаку и околним местима.¹⁴

Академик Милош Мацура је проучавао нахију Клопотник на основу *Опширног дефтера Области Бранковића* из 1455. године. Свој рад усмерио је на демографску слику тог доба и насељеност региона, што је илустровао прегледном и детаљном картом, приложеном уз студију.¹⁵ Иста тема претходно је обрађена у раду проф. др Синише Мишића, редовног професора Филозофског факултета Универзитета у Београду, мада у нешто сажетијем обиму, јер су његова истраживања, у ствари, била посвећена средњовековној прошлости Старог Колашина.¹⁶

Колашинској прошлости од пада под османску власт до Првог српског устанка пажњу је посветила и проф. др Ема Миљковић (Петровић), редовна професорка Филолошког факултета Универзитета у Београду. Посебна вредност њеног рада огледа се у томе што је на једном месту сабрала све релевантне податке о Ибарском Колашину у раздобљу од средине 15. до краја 18. века – временском оквиру који је, до њених истраживања, остајао углавном на маргинама научне пажње.¹⁷

Истраживања Милана Ивановића о црквеним споменицима на подручју Колашина важна су за разумевање нововековне историје овог краја, посебно у светлу духовног и културног наслеђа.¹⁸ У том контексту значајни су и радови Радомира Д. Петровића о фрескама из манастира Црна Ријека, као и о запису из 1673. године у Цркви Светог Јована у метохијском селу Црколезу, у коме се помињу ктитори из Колашина.¹⁹

Историјом Старог Колашина у раздобљу од избијања Првог српског устанка 1804. до почетка Првог српско-турског рата 1876. године бавио се академик Владимир Стојанчевић. Ипак, у оквиру његовог пре-

¹⁴ Д. Т. Мићовић, *Родослов – да се не заборави*, Брњак, 1986.

¹⁵ *Oblast Brankovića. Opširan katastarski popis iz 1455. godine*, приг. Н. Hadžibegić, А. Handžić, Е. Kovačević, Сарајево, 1972; М. Мацура, *Зубин Поток у Области Бранковића 1455. године*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005), 65–78.

¹⁶ С. Мишић, *Ибарски Колашин у средњем веку*, Манастир Црна Ријека и Свети Петар Коришки. Научни скуп – Приштина, Зубин Поток, Црна Ријека, 25–26. VI 1996, ур. Д. Бојовић, Приштина – Београд, 1998, 18–21 (рад је прештампан у: *Стари Колашин (шемајски зборник)*, ур. Д. Бојовић, Зубин Поток, 2012, 25–28).

¹⁷ Е. Миљковић, *Ибарски Колашин од пада под османску власт до избијања Првог српског устанка*, Стари Колашин, 35–55.

¹⁸ М. Ивановић, *Споменици Ибарског Колашина*, Саопштења 17 (1985), 117–134; исти, *Црквени споменици Ибарског Колашина*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005), 135–151 (прештампано у: *Стари Колашин (шемајски зборник)*, 191–208).

¹⁹ Радомир Петровић се у првом цитираном раду осврнуо и на претходне истраживаче, од којих посебно треба поменути Радомира Станића, као и на своје раније радове. Стога нисмо сматрали за потребно да се детаљније осврћемо на научне резултате историчара уметности о манастиру Црна Ријека. Р. Петровић, *Истраживања и открића у манастиру Црна Река*, Манастир Црна Ријека и Свети Петар Коришки, 43–87; исти, *Помен ктитора из Ибарског Колашина и записи из XVII века у цркви Светог Јована у селу Црколезу*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005), 153–161.

гледног рада нису забележени значајнији подаци о самом Колашину у том периоду.²⁰ Главни разлог за то лежи у чињеници да је ова етапа колашинске историје до данас остала готово потпуно неистражена, за разлику од потоњег периода.

Историчарка Борислава Лилић написала је значајан рад о насељима и становништву Ибарског Колашина у другој половини 19. и почетком 20. века. Највећа вредност њеног истраживања лежи у чињеници да је по први пут на једном месту сабрала готово све податке о Колашину које су у својим делима износили страни и домаћи путописци, дипломате и чиновници.²¹ Милован Секулић се, на основу објављених и непубликованих архивских документа, бавио страдањем и исељавањем становништва Старог Колашина крајем 19. и почетком 20. века,²² док је Душан Батаковић пажњу посветио разоружавању Колашинаца 1901. године. Батаковић је дешавања приказао уопштено, не улазећи у детаље, те стога у његовом раду нема конкретнијих података о једном од најзначајнијих догађаја у Колашину почетком 20. столећа, о којем ће напред бити више речи.²³

Школством у Старом Колашину позабавили су се Слободан Јакшић и Вучина Добрић. У њиховим делима пажња је посвећена и школама које су радиле крајем 19. и почетком 20. века, а значајно је што су обојица дали биографије најзначајнијих личности за развој школства, укључујући и просветне раднике.²⁴ На овом месту треба поменути и Миленка Јевтовића и његово дело о Григорију Божовићу. Јевтовић је објавио двотомно истраживање о најзнаменитијем Колашинцу. Први том је посветио Божовићевој биографији, а други његовим делима.²⁵ Следеће издање, у скраћеном облику, објављено је у оквиру едиције *Знаменити Срби Косова и Метохије*.²⁶ Поред Јевтовића, о Григорију Божовићу су писали и други истраживачи,²⁷ међу којима и Јордан

²⁰ В. Стојанчевић, *Историјска прошлост Ибарској Колашина од Првој српској устанка до српско-турској рата 1876.*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005), 79–92 (прештампано у: *Сћари Колашин (шемајски зборник)*, 57–72).

²¹ Б. Лилић, *Становништво Ибарској Колашина у историјској праћи XIX и почетком XX века*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005), 193–199.

²² М. Секулић, *Страдање и исељавање српској становништва Ибарској Колашина крајем XIX и почетком XX века*, Баштина 1 (1991), 178–194; исти, *Страдање и исељавање Срба Ибарској Колашина у првој деценији XX века*, Косовско-метохијски зборник 3 (2005) 177–191.

²³ Д. Т. Батаковић, *Историја оружја у Ибарском Колашину 1901. године*, Косовско-метохијски зборник 1 (1990), 269–285.

²⁴ С. Јакшић, *Просвета и школе у Старом Колашину*, Зубин Поток–Београд, 1996; В. Добрић, *Просветитељство и школство у Старом Колашину*, Зубин Поток, 2010.

²⁵ М. Јевтовић, *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, књ. 1–2, Зубин Поток–Приштина, 1996.

²⁶ М. Јевтовић, *Григорије Божовић, личности и књижевно дело*, Приштина, 1998.

²⁷ Види: Ј. Бојовић Манић, С. Бојовић, *Библиографија радова о Григорију Божовићу*, Ниш, 2017.

Ристић, који је приредио Божовићева сабрана дела.²⁸ Григорије Божовић је био и тема три научна скупа,²⁹ као и магистарских и докторских дисертација.³⁰ Последњих година, његове изабране приповетке редовно се приређују за штампу.³¹ Од 2014. године, Дом културе „Стари Колашин“ у Зубином Потоку додељује књижевну награду „Григорије Божовић“, што додатно сведочи о трајном значају његовог живота и дела.

Један од најпосвећенијих истраживача прошлости Старог Колашина свакако је проф. др Драгиша Бојовић, редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Нишу. Његов богат и разноврстан научни опус обасјава бројне важне догађаје, личности и места овог краја, при чему се нарочито издвајају радови посвећени духовној историји и старим светињама Ибарског Колашина – манастирима Црна Ријека, Дубоки Поток и Промеће – који је опустео после страдања 1763. године. Посебно је драгоцен његов допринос у утврђивању имена петнаесторице Колашинаца који су током периода од 1876. до 1996. године завршили Призренску богословију. Централно место у Бојовићевом раду заузима лик и дело Григорија Божовића. Професор је аутор неколико радова и прилога о Божовићу, пронашао је и објавио његову докторску дисертацију, као и четири књиге са избором његових приповедака. Ове приповетке, поред своје књижевне вредности, представљају важан извор за разумевање прошлости Ибарског Колашина. Значајно је и његово истраживање о братству Колака, једном од угледних и историјски важних колашинских родова.

²⁸ Г. Божовић, *Приповећке; Путописи. Сабрана дела Григорија Божовића, I–II*, прир. Ј. Ристић, Београд, 2016.

²⁹ *Језик и стил Григорија Божовића. Зборник са научног скупа одржаног 16. и 17. фебруара 2005. у Косовској Митровици и Зубином Потоку*, ур. Д. Бојовић, Косовска Митровица – Зубин Поток, 2006; *Поетика Григорија Божовића (тематски зборник водећег националног значаја)*, ур. и прир. Д. Андрејевић, А. Костић Тмушић, Косовска Митровица – Ниш – Зубин Поток, 2016; *Етика и естетика Григорија Божовића (тематски зборник водећег националног значаја)*, ур. и прир. С. Алексић, Н. Лазић, Косовска Митровица – Зубин Поток, 2021. У последњем зборнику за нашу тему најзначајнији је рад А. Новаков, *Григорије Божовић као ученик и професор Призренске богословије и Српске гимназије у Битољу*, 46–64.

³⁰ Види на пример: Ј. Д. Бојовић, *Дијалекатска подлога претерита у књижевном тексту Григорија Божовића, необјављена докторска дисертација*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, 2021; С. М. Михаиловић Милошевић, *Косово и Меџохија у делима Григорија Божовића и Данила Николића, необјављена докторска дисертација*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Београд, 2022; Д. Рајовић, *Папирјархални морал у приповећкама Григорија Божовића*, Приштина – Лепосавић, 2023.

³¹ Последња збирка изабраних приповедака Григорија Божовића објављена је у саиздаваштву Српске књижевне задруге и Дома културе „Стари Колашин“ – *Кад мршви њрозборе, изабране приповећке*, прир. М. Аћимовић Ивков, Београд – Зубин Поток, 2024.

Професор Бојовић је уједно и живи учесник у културном животу Старог Колашина. Активно прати и тумачи савремене догађаје, редовно учествује у обележавању значајних годишњица у Зубином Потоку и несебично ради на очувању и неговању културне баштине завичаја. Свој однос према Колашину, његовој историјској мисији и географском положају, изразио је речима које остају у сећању:

„Само је Колашину дано да може истовремено да гледа и Косово, и Метохију и Рас. Да их помилује, закрили, ако треба и утеши. Косово је Колашину нада, Метохија му је вера, Рас му је љубав. Сви се у Србији могу одрећи Косова, Метохије и Раса. Колашин се одрећи не може. У њиховом је вечнол загрљају. Такво му је место. Ни часније ни теже улоге. А мало руку. То је знала и она рука која је побола први колац у врлетном Колашину. И није задрхтала. Није се уплашила. Када није било другог оружја, знала је тај исти колац извадити да би се одбранило достојанство.“³²

Његов рад сведочи о томе да љубав према родном крају и научна знатижеља могу бити снажни савезници. С правом се може очекивати да ће његова истраживања подстаћи нове генерације научника да се с истом преданошћу посвете проучавању и очувању колашинске прошлости.

Посебну пажњу заслужује др Весна Зарковић, научна саветница Института за српску културу Приштина – Лепосавић, која је својим обимним и документованим истраживањем дала изузетан допринос разумевању новије колашинске историје. Њена монографија *Афера у Ибарском Колашину (1901–1902)* представља капитално дело у српској историографији о дешавањима у Старом Колашину на освитку 20. века. Ауторка је овај догађај сместила у шири друштвено-политички контекст збивања и показала да он представља један од централних догађаја у историји српског народа у Османском царству у том периоду. Према резултатима њеног истраживања, корени Колашинске афере сежу до неуспелог атентата на проту Вукајла Божовића, који се одиграо на сабору у Горњим Варагама, на Ивањдан 1900. године. Афера је окончана маја 1902. одлуком о отварању руског конзулата у Косовској Митровици – догађај који се и сам јавља као дипломатска последица кризе, а реализован је наредне године доласком првог руског конзула, Григорија Степановича Шчербине.

Најдраматичнији тренутак афере било је разоружавање становништва Ибарског Колашина у јулу 1901. године, праћено страховитим

³² А. М. Савић, *Научни допринос Драјинице Бојовића проучавању Старог/Ибарског Колашина*, 607–620.

зулумима арнаутског башибозука под вођством Исе Бољетинца. Поведени његовим примером, у истрагу оружја су кренули и други арнаутски главари, као и муслимани из Новопазарске казе. Непосредан повод за ове акције било је пресретање пошиљке оружја из Србије на планини Рогозни. Афера је изазвала велику дипломатску пажњу – у њу су се, поред Османског царства, укључиле и Србија, Русија и Аустроугарска, а као индиректан резултат ових догађаја покренут је и нови талас реформске акције унутар саме османске државе.³³

Осим тога, Зарковићка се позабавила и почецима савременог Ибарског Колашина, критички преиспитала претходна сазнања о постанку имена, његовим границама, броју села, првом помену, кнежинској самоуправи, те писала о економском положају Колашинаца до ослобођења 1912. године. Посебно је обрадила збивања у овом крају концем 19. и почетком 20. века, историјске мотиве и личности у делима Григорија Божовића, као и улогу Исе Бољетинца и мушира Шемсипаше Бишевца у претрази оружја у Ибарском Колашину 1901. године.³⁴ Весна Зарковић је у већој или мањој мери посветила пажњу историји овог краја и у осталим својим радовима, чиме се сврстава међу најважније савремене истраживаче прошлости Старог Колашина.³⁵

Поред већ поменутих истраживача, значајан научни допринос проучавању нововековне прошлости Ибарског Колашина дали су и Милован Ј. Богавац,³⁶ Милош Луковић,³⁷ Александар Растовић,³⁸ Владан

³³ В. Зарковић, *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*, Приштина–Лепосавић, 2008.

³⁴ В. Зарковић, *О почецима савременог Ибарског Колашина*, Баштина 24 (2008), 153–189; иста, *Ибарски Колашин крајем 19. и почетком 20. века*, Стари Колашин (тематски зборник), 75–99; иста, *Историјски мотиви и личности у делу Григорија Божовића*, Баштина 36 (2014), 189–200; иста, *Улога Исе Бољетинца у колашинским догађајима 1901. године*, Баштина 53 (2021), 381–397; иста, *Шемсипаша у колашинским збивањима почетком XX века*, Шемсипаша Бишевац и Ибарски Колашин, 99–120.

³⁵ В. Зарковић, *Улога Хамди-паше у збивањима у Старој Србији почетком XX века*, Баштина 25 (2008), 203–217; иста, *Косово и Метихија у политички великих сила 1896–1908*, Приштина–Лепосавић 2019; иста, *Деловање Исе Бољетинца уочи отварања руског конзулата у Косовској Митровици*, Баштина 51 (2020), 427–447; иста, *Митровица у Старој Србији (1889–1912)*, Приштина–Лепосавић, 2024.

³⁶ М. Ј. Богавец, *Prosveta i škole u Ibarskom Kolašinu*, Zbornik za historiju školstva i prosvjete 13 (1980), 106–122; исти, *Бранислав Нушић и колашински кнез Ђој Вукајло Божовић*, Стремљења 9–10 (1993), 164–167.

³⁷ М. Луковић, *Саобраћајне и привредне везе Ибарског Колашина са суседним областима у прошлости*, Ибарски Колашин, природа и традицијска култура, ур. М. Стојановић, Крагујевац, 2009, 79–116.

³⁸ А. Растовић, *Политичке прилике у Ибарском Колашину од 1878. до 2000. године*, Стари Колашин (тематски зборник), 117–138; види и: исти, *Велика Британија и Косовски вилајети 1877–1912*, Београд, 2015.

Виријевић,³⁹ Славиша Бишевац⁴⁰ и Филип Буковац.⁴¹ Њихови радови, иако тематски разноврсни, доприносе бољем разумевању овог краја, било кроз истраживање, просветних и политичких аспеката, било кроз осветљавање појединих личности и догађаја из колашинске историје.

Међу ауторима који су покушали да обухвате целину прошлости Старог Колашина издваја се и Будимир Вучинић, аутор прегледног дела које обрађује историјски развој овог краја од средњег века до савременог доба. Иако заснована на оскудним историјским изворима и литератури, његова књига представља један од ретких покушаја свеобухватног приступа колашинској историји. Нововековном раздобљу у њој је посвећено тек неколико краћих осврта, који немају пресудан значај за дубље разумевање тог периода, али ипак сведоче о интересовању за историју Колашина у ширем контексту.⁴²

Поред радова наведених аутора, вредне податке о знаменитим Колашинцима и историји Ибарског Колашина пружају и споменице посвећене Призренској богословији, као и публикације о учитељима и учитељицама страдалим у балканским ратовима и Првом светском рату, те о ослобођењу Старе Србије.⁴³ Нововековна колашинска повест обрађивана је и у делима бројних других истраживача, макар и посредно, онда када је простор Старог Колашина улазио у оквир њихових ширих тематских интересовања.⁴⁴

³⁹ В. Виријевић, *Ибарски Колашин од 1912. до 1941. године*, Стари Колашин (тематски зборник), 101–115; исти, *Рајна шпета причинена Српској православној цркви на Косову и Метохији током Првој светској рату*, Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности, зборник 1, гл. и одг. ур. У. Шуваковић, 425–440.

⁴⁰ С. Бишевац, *Сџари Колашин – бранилац српства на Косову и Метохији*, Културно наслеђе Косова и Метохије. Историјске тековине Србије на Косову и Метохији и изазови будућности, зборник 1, гл. и одг. ур. У. Шуваковић, Београд–Косовска Митровица, 2013, 581–597; исти, *Турске њаше и Сџари Колашин крајем XIX и почетком XX века*, Шемси-паша Бишевац и Ибарски Колашин, 83–98; види и: исти, *Косовска Митровица у ратовима 1912–1918*, необјављена докторска дисертација, Универзитет у Нишу – Филозофски факултет, Ниш, 2021.

⁴¹ Ф. Буковац, *Темељни дефиницији Клојшник*, необјављени мастер рад, Универзитет у Београд, Филолошки факултет, Београд, 2022.

⁴² Б. Вучинић, *Сџари Колашин кроз векове*, Београд, 2009.

⁴³ *Споменица 50-годишњице призренске богословско-учитељске школе 1871–1921*, ур. П. Костић, Београд, 1925; *Споменица учитељима и учитељицама изинулим и помирлим у ратовима 1912–1918*, Београд, 1924, 1926; *Споменица двадесетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, ур. А. Јовановић, Скопље, 1937.

⁴⁴ Међу њима посебно треба поменути следеће: Ј. Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Сџаре Србије*, Београд, 1996; И. Иванић, *Српске манастирске, сеоске и варошке школе у Турској. Култура српска у Сџарој Србији и Македонији од XV–XIX века*, *Годишњица Николе Чупића* 33 (1914), 305–400; Ј. К. Билас, *Српске школе на Косову од 1856. до 1912. године*, Приштина, 1969. М. Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд, 1988; *Прилике на Косову и Метохији и војничка Србија (1881–1912)*, *Историјски часопис* 38 (1991), 163–192; Ђ. Микић,

* * *

Досадашња научна истраживања нововековне прошлости Ибарског Колашина показују да је на том пољу учињен значајан напредак, али и да и даље постоји велики број неразјашњених и отворених питања. Нахија Клопотник, која је формирана на овом простору по успоставаљању османске власти, обрађена је на основу опширног дефтера из 1455. године. Међутим, у даљим истраживањима потребно је узети у обзир и савремени дефтер војнука за Вучитрнски санџак, у чијем се саставу налазила нахија Клопотник,⁴⁵ као и дефтер Скадарског санџака из 1485,⁴⁶ те опширан попис Призренског санџака из 1571. године.⁴⁷ Посебну вредност за будућа истраживања имају дефтери из 1530. и 1570/1571. године у којима је пописана и ова нахија. Они пружају могућност дубљег увида у унутрашњу структуру, насеља и границе Клопотника. Тек критичком анализом свих ових извора могуће је створити потпунију слику о развоју тог простора, на основу које би се могао израдити и поуздан картографски приказ. Као методолошки узор могу послужити недавно публиковани научни резултати о Вучитрнској нахији у 15. и 16. веку.⁴⁸

Други значајан историографски изазов представља питање када и на који начин назив Колашин замењује дотадашњи топоним Клопотник као ознака за ову нахију. Будући да су се порески пописи у Осман-

Друшћивене и економске њриликe кoсовских Срба у XIX и њочешком XX века (oд чифчијсџива до банкарсџива), Београд, 1988; С. Недељковић, Кoсовски вилајетџи oд 1903. до 1908. џoдине, необјављен магистарски рад, Универзитет у Београду – Филозофски факултет, Београд, 1997; исти, Србија и Кoсово и Меџохија. Кулћурно-џпросветџни и национални рад (1856–1897), Ниш, 2012; Б. Вучетић, Боџдан Радењковић (1874–1917). Сугђбина једноџ срџпскоџ националистџиe, Београд, 2018; М. Јагодић, Срџпско-албански oдноси у Кoсовском вилајетџу (1878–1912), Београд, 2009; исти, Нови крајевџи Србије (1912–1915), Београд, 2013; исти, Сџисак џарохија у Рашко-џпризренскоџ еџархији за 1913. џoдину, Српске студије 7 (2016), 368–411; исти, Свешћенствo у Рашко-џпризренскоџ еџархији 1913. џoдине, Црквене студије 41 (2017), 325–348; А. Новаков, Сџубoви срџпске џпросветџиe. Срџпске средње школе у Османском царствџу 1878–1912, Београд, 2017; И. Женарџу Рајoвић, Црквена уметњoсти у Рашко-џпризренскоџ еџархији (1839–1912), Приштина – Лепoсавић, 2016; У. С. Шешум, Србија и Сџара Србија (1804–1839), Београд, 2017.

⁴⁵ Војници су били припадници посебног турског војног реда, а регрутовани су из редова хришћанског становништва. Војнички дефтер из 1455. године за санџаке Крушевца, Вучитрн, Призрен и вилајете Звечан, Јелеч, Рас, Сенице и Ходидед = 1455 *Tarihli Alacahisâr, Vilçitrn ve Prizrin livâlari ve İzveçen, Yeleş, Ras, Seniçe ve Hodidede vilâyetleri voynuk defteri, tipkibasim, transkripsiyon*, МСЕ 36–03 *defterinin kiři adlari ve yer adlari indeksi*, прир. Т. Катић, Београд, 2020.

⁴⁶ *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485, I-II, përgat. S. Pulaha, Tiranë, 1974.*

⁴⁷ *Оџширан џoиис Призренскоџ санџака из 1571. џoдине*, прир. Т. Катић, Београд, 2010.

⁴⁸ 167 *Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) II. Vilçitrn, Prizrin, Alacahisâr ve Hersek Livâlari*, Ankara, 2004; Т. Катић, У. Шешум, Нахија Вучићтрн у XV и XVI веку, Зборник Филозофског факултета у Косовској Митровици LV/1 (2025), 181–212.

ском царству средином 19. века спроводили у складу са административном поделом забележеном у дефтерима из 16. столећа, нахија Клопотник се помиње у административној структури Вучитрнске казе Приштинског санџака средином четрдесетих година 19. века. У каснијим изворима уместо ње јавља се нахија Колашин, као саставни део казе Вучитрн. У последњим деценијама османске владавине, Колашинска нахија представљала је превасходно географску, а не административну целину – на њеном челу није се налазио званични управник (забит или мудир), што указује на одсуство формалне управне структуре. Слична ситуација постојала је и у суседним нахијама, које су такође имале углавном географски, а не административни карактер.⁴⁹ Управљање Колашином било је у надлежности нахијског кнеза, односно обор-кнеза. Међутим, након рада Благоја Божовића, кнежинска самоуправа у Ибарском Колашину није била предмет посебне пажње у домаћој историографији. Стога се у будућим истраживањима овај сегмент историјске стварности мора сагледати озбиљније и систематичније, како би се расветлила специфичност самоуправног уређења и улога кнежина унутар шире структуре османске власти на простору Старог Колашина.

Уз ослањање на постојеће, како објављене тако и необјављене изворе, отвара се широк простор за темељна истраживања која би обухватила историју имена Колашин, демографске процесе, као и живот и улогу истакнутих личности у нововековној прошлости Ибарског Колашина. Изузев Григорија Божовића, ниједна друга личност из историје овог краја није била предмет систематичне научне обраде. При томе се не мисли на пригодне биографске приказе и новинске скице, већ на озбиљне, архивски поткрепљене студије које би расветлиле значајне појединце и њихову улогу у политичком, просветном и духовном животу Колашина. Довољно је поменути кнезове Неша и Вукајла Божовића, протојереје Арсенија Томовића-Поповића и Срећка Ђурића, учитеље Мијата Божовића, Милана Краговића и Александра Деспотовића-Јакшића, као и читав низ знаних и незнаних личности које заслужују више научне пажње. Отуда се намеће потреба да се и личност Григорија Божовића поново обради у монографској форми, будући да су након објављивања студије Миленка Јевтовића доступна нова и важна сазнања о његовом животу и књижевном и јавном делу.

Посебну пажњу ваља посветити свештеничким породицама које су генерацијама давале духовнике овом крају: Поповићима-Клициновићима из Читлука, Поповићима-Томовићима из Вељег Бријега, Ђурићима из Црепуље и Божовићима из Придворице. Као што је Благоје Божовић израдио детаљан родослов своје породице, а Драгиша Бојовић моно-

⁴⁹ А. М. Савић, *Од ејалета и вилајета до нахије – административна додела јужних српских крајева (1834–1879)*, Новоослобођени крајеви Србије 1833–1878–1913, тематски зборник радова, ур. С. Рајић, У. Шешум, А. М. Савић, Београд, 2025, 29, 35, 42.

графски обрадио братство Колака, тако би и друге старе и угледне колашинске фамилије требало да постану предмет сличног истраживања.

Иако је историја модерног школства у Ибарском Колашину крајем 19. и почетком 20. века, као и питање значаја манастира Црна Ријека и Дубоки Поток, већ наилазила на научну пажњу, доступни архивски фондови – пре свега у Државном архиву Србије у Београду – пружају могућност да се ти увиди значајно прошире и продубе.

* * *

Нововековна историја Ибарског Колашина представља одраз трајања једног народа кроз бурну историју. Упркос свим недаћама и променама власти, Колашинци су остали верни својим вредностима, чувајући не само своје порекло већ и свој дух, који је као непрекидна нит везан за ову земљу. Данас, као и увек, Стари Колашин и његова историја пружају поуке о томе шта значи сачувати своје корене у времену које се мења. Колашинска повест је живи доказ снаге народног памћења, који је издржао све ове векове и настављао да живи у новим изазовима и новим временима.

Досадашња истраживања нововековне прошлости Ибарског Колашина донела су значајне увиде, али су бројна питања и даље остала отворена и недовољно расветљена. Историја Колашина пружа обиље материјала за даља научна истраживања. На првом месту, то се односи на систематску анализу османских дефтера, историју административне трансформације овог краја, проучавање кнежинске самоуправе, али и на освешћивање улоге појединаца, породица и културних установа у обликовању идентитета Ибарског Колашина у новијој историји. Само тако може се постићи целовитија, дубља и у историјском смислу правичнија слика о овом важном, али често занемареном крају.

Све ово упућује на потребу за интердисциплинарним, дугорочним и критички утемељеним истраживањем, које би омогућило да се колашински простор измести са маргина историографије и сагледа као активан чинилац ширих политичких, друштвених и културних процеса. Управо у томе лежи највећи потенцијал будућих проучавања – у враћању достојног места крају који је кроз векове био више него пука географска одредница: био је животни простор, историјска позорница и идентитетски ослонац свог народа.

Ибарски Колашин није био пуки неми сведок историје, већ активан учесник у обликовању догађаја који су остављали дубок траг не само у локалним већ и у националним оквирима. Његова историја, богата у свом континуитету и отпорна у свим ломовима, остаје позив садашњим и будућим генерацијама историчара да му се врате – са већим разумевањем, већом пажњом и заслуженим поштовањем.

ВЕРА ОБРАДОВИЋ ЉУБИНКОВИЋ

НАРОДНА А БАЛЕТСКА ИГРА И/ИЛИ О НАЦИОНАЛНИМ БАЛЕТИМА

Прилог историји српског
балета – први део *

*Плес је умеће опонашања; у стању је дати тело
идејама и учинити јасним оно што је нејасно.
Лукијан из Самосате*

Увод кроз противречности

Апсурд и/или противуречност југословенског националног балета садржан(а) је, с једне стране у томе што „југословенска нација“ представља апоријску идеју, те никад остварени јединствени национ, док с друге, неспорну констатацију да прве представе стилизованих народних игра кореографски нису креиране од домаћих, већ од руских уметника у емиграцији. Бежећи испред Октобарске револуције, они су постали активни чланови и креатори позоришног живота и репертоара у Београду, Загребу и Љубљани. Изјашњавати се као Југословен или Југословенка значило је припадање јед-

* Реализацију овог истраживања финансијски је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у склопу финансирања научноистраживачког рада на Универзитету у Београду – Филозофском факултету (број уговора 451-03-137/2025-03/200163).

ној држави, али не и једном истом етничком, верском и идентитеском пореклу, те самим тим ни истом традиционалном, музичком, плесном, односно фолклорном наслеђу и баштини. Национални балети су се неговали, а југословенска балетска уметност – развијајући се од модерне, пластичне, преко класичне и националне – стекла је дугу традицију која потребује темељна интердисциплинарна и компаративна испитивања, како би била осветљена и сагледана у склопу свих политичких и друштвених гибања. Трећа противречност националних балета садржана је у чињеници да уметнички период модернизма обележава својеврсни отклон од традиције, док се национални балети управо везују за то време и почивају примарно на традиционалном – у покрету, нарративу, музици, костиму. Требало је градити, развијати и ујединити југословенску уметничку културу, коју ће широко прихватити народни словјени. То је чињено, између осталог, и путем уметничке игре и њене социјалне моћи, кроз особену форму балетских представа које постају део конструкције југословенске културне праксе. У том идеолошком и политичком пројекту, поимање суштински етничког у уметности се схватало више као општа, заједничка артистичка целина, па чак и онда када би била именована/дефинисана термином – *национални балет*.

Цртице неких теоријских промишљања националне музике и националних балета почетком XX века

Интелектуални и уметнички кругови у Београду, с почетка XX века али и касније, живо су полемисали на тему националне музике и националног балета. Ломила су се копља између националне, аутохтоне музике и правца који је гравитирао према Западу. Композитор и музиколог др Милоје Милојевић већим бројем повода износио је властита схватања, чак одлазећи тако далеко да је бацао „анатему на све што у музици не води остварењу српског“.⁵⁰ Станислав Винавер је, такође, расправљао Милојевићева схватања, као и поменутој тему, у часопису *Мусао*, у тексту „Неспоразуми о музичком национализму“⁵¹. Према Винаверу, Милојевићева дефиниција би гласила: „Национална је музика она, која развија све оно што је у 'клицу' дато у националним мотивима“⁵². По питању личне анализе националног у музичкој уметности, С. Винавер пак истиче онтолошки смисао: „Треба схватити, осетити оно што лежи у дубини израза, што је суштина израза, што је биће“.

⁵⁰ https://digital-na.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_D4F5F5FD684EF03125D4F0FEDECF37-1923-02-B003

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

Тачније, треба „да се продре у суштину из које је израз поникао“. ⁵³ У часопису *Comoedia* (14. 1. 1924. год II број 2. стр. 16–17) Бранимир Ћосић испитује тему транспоновања једног облика игре у други – у тексту „Стилизовање наших народних игара“:

„Гајењем балета код нас после рата, остварено је једно питање, које већ може тражити своје решење, ако не сад одмах, а оно у најскоријој будућности, па је довољно за сада да се само постави. То питање је питање стилизовања наших народних игара. Да би се културно представили на страни, ми морамо имати нешто своје. (...) И ако се о којој нацији штогод више зна, то се зна по њеној драми, сликарству, литератури, а првенствено по музици, па онда и по плесу. (...) И што је још значајније, данас то питање постаје у свима земљама актуелно. Нема балетске школе, или балетске трупе, или најзад балетске звезде која нема на своме репертоару бар по две три стилизоване народне игре. Код нас је учињен први покушај од г-ђе и г. Фромана, који су стилизовали једно наше коло и које је имало прилично успеха и у Београду и у Загребу.“⁵⁴

Већ у следећем броју (исте године) *Comoedia* наставља и објављује текст „Прилог националном балету“ Богослава Коњсвода, где се проблематизује стилизација народних костима.

Часопис Милоша Црњанског *Идеје: за књижевност, политичка и друштвена питања* тридесетих година прошлог века отварао је простор за сличне расправе и писања о музици и балетској, уметничкој игри. У листу *Правда* (7. 4. 1933), композитор и публициста Драгутин Чолић бележи⁵⁵ како се националистички стил потпуно закоренио у нашој музици, на супрот кога се формирао истанчан уметнички приступ српског композитора Стевана Христића, који је, након усавршавања у иностранству, у своја дела уносио дух Запада, угледајући се на Дебисија, Штрауса и италијанске композиторе. Но, истиче како се Христић у свом трећем периоду стваралаштва, у балету *Охридска легенда* (са којим је прослављао 25 година рада) служи народним мотивима, али и да он „не запоставља своју богату мелодијску инвенцију“⁵⁶ те заправо „из народних мотива развија дуге веома пластичне мелодијске линије“⁵⁷.

Годину дана након премијере „Охридске легенде“, Даница Јанковић, у часопису *Идеје: за књижевност, политичка и друштвена пита-*

⁵³ Исто.

⁵⁴ file:///C:/Users/User/Downloads/Comoedia,_1924,_broj_02%20(7).pdf

⁵⁵ <https://digital->

na.nb.rs/view/URN:NBS:RS:SD_297E5B2BA5B6B1AB05C31088275D9858-1933-04-07?virtuelne=NBS/Periodika/drustvo

⁵⁶ Исто.

⁵⁷ Исто.

ња: (20. 10. 1934.), писала је на тему „Режија и народне игре“. Она на самом почетку упућује читаоце:

„Проблем сценског постављања комада из нашег домаћег репертоара често изнесе у први план питање на који начин да се да народна игра ако је и она један од елемената радње. Питање постаје још сложеније ако је сав посао око одабирања, одлучивања и спремања остављен редитељу. Које и какве игре да узме? У коликом броју треба оне да буду заступљене? Којим мерилом да се послужи при одлучивању па да да праву меру? И, што је најважније, а често и најфаталније, где да их нађе, оне праве игре, игре које ће убедљиво са сцене говорити да су баш из краја чији живот треба да дочарају, и да су по боји и расположењу баш онакве какве у том тренутку, према психолошким захтевима комада, једино могу и смеју да буду?“⁵⁸

У долини Мораве, Марина Шуминска, Радивоје Крстић, Олег Гребеншчиков, Даница Живановић, Славко Ержен. Извор: МПУС.

⁵⁸ https://digital-na.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_0833799904969554DA96E0026F768924-1934-10-20

Посредно, у поменутом чланку из 1934. године, Даница Јанковић поставља и питање кореодраме, само је не одређује тим термином. Према њеним схватањима, есенцијално је питање плесане радње, тј. које народне игре ће у потпуности кроз покрет дочаравати одређену редитељску замисао, тему, начин сублимисања драме кроз одигране кораке и покрет. Она заправо сугерише да је потребно да се на основама и у пољу стилизације народне игре постављају кореографисане драме. Прве такве покушаје учинила је Мага Магазиновић, још с почетка XX века, са својим *епским кореодрамама* Косовског циклуса⁵⁹ (*Јелисавка, мајка Обилића* 1926, *Смрт мајке Југовића* 1927, *Косовка девојка*, 1935).

Тачније, важно је нагласити да Магазиновић није била пионирка само у пољу модерне, већ и стилизоване, народне игре у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, па и касније. На овом месту смислено је да се учини хронолошки прескок од једног века и укаже на епигонску намеру, односно да је следећи такве могућности и на том трагу, у потоњем времену, у XXI веку, државни Ансамбл народних игара и песама Косова и Метохије „Венац“ из Приштине, сада са привременим седиштем у Грачаници, премијерно извео кореодраму „Венац игра у славу 700 година манастира Грачаница - 700“ (2022), у кореографији Милоша Митића, на музику др Здравка Ранисављевића и у режији Драгана Елчића. Иако су нам Мага Магазиновић (у властитој кореографској пракси) и Даница Јанковић (у горе поменутом тексту) указивале на могући кореодрамски начин извођења, такав приступ није био својствен домаћим ансамблима народних игара читаво столеће. Директорка Ансамбла „Венац“, Снежана Јовановић, у име покровитеља Министарства културе Републике Србије, продукцијски је подржала својеврстан искорак и искорак из устаљеног приказивања народних игара, као и стваралаштво на уметничкој линији кореодрамског деловања које је врло блиско феномену националних балета.⁶⁰

Дефинисање и реализације националних балета

Но, вратимо се на теоријски почетак који ће претходити кореографској пракси, тј. посветимо се терминолошком питању. О појму

⁵⁹ О кореодрамама и епској кореодрамама Маге Магазиновић изложила сам у докторском раду: „Кореодрама у Србији у 20. и 21. веку: родна перспектива“, 2016. Термин *епска кореодрама* уведен је у науку тим радом.

⁶⁰ РТС у својој програмској најави кореодрамску представу „700“ сврстава у „драму, мјузикл, кореографију и фолклор у једном, али не можемо се сложити са таквом збрком појмова и одређивањем кореодрамског стваралаштва у област мјузикла. <https://www.rts.rs/tv/rts-kolo/5673088/koreodrama-700.html>

националних балета читамо 16. фебруара 1922. у српском часопису Мисао, у тексту Александра Илића, угледног дипломате и писца, школованог на Сорбони у Паризу. Он је, након повлачења са српском војском преко Албаније, студирао у Француској и то управо у периоду врло активног, фасцинантног деловања трупе „Руски балети“⁶¹ Сергеја Дјагиљева (Сергей Павлович Дягилев), када су инвенцијом, талентом и оригиналношћу кореографи, играчи, композитори окупљени око мецене Дјагиљева, реформаторски мењали уврежено схватање и стварање како балетске тако и музичке уметности. Они су кроз одређене балетске представе надахнуте фолклорном, плесном традицијом и обичајима – попут *Жар-птице* (1910), *Петрушке* (1911), *Посвећења пролећа* (1913), на музику Игора Стравинског – произвели нову форму стилизоване народне, а модерне балетске игре. Од периода „Руских балета“ Дјагиљева треба посматрати, сагледавати нит, исходиште и зачетак феномена националних балета, мада исто треба потражити и у домаћим фолклорним комадима са певањем и играњем, који су (с почетка прошлог века) поседовали популарност и садржали обавезно свадбено весеље на крају, са завршним колом. Несумњиво, све указује да је А. Илић дошао у директан сусрет са представама „Руских балета“ у Паризу, те инспириран виђеним – појмовно је и теоријски промишљао балетизовану народну игру. Дакле, анализу и одређивање националног балета (синтагме и појмовно) учинио је и изнео први А. Илић, подстичући да се та форма и специфичне одлике балетске, а стилизоване народне игре успоставе код нас. Отуда, појам *национални балет* у Србији егзистира читав век, а Александар Илић о томе компетентно пише на следећи начин:⁶²

„Ми можемо имати свој национални балет. Јер балет није само у трико-у, већ у чизмама и кожусима, као што је балет и у флуидној игри Ане Павлове у 'Лабудовој смрти'. Ко се не сећа сивог и бајатог живота наше паланке, која је сав свој ритам дала у колу? Зар та кола немају своје специјалне и класне ознаке: (еснафско, професорско, официрско коло)? Зар се не показују друштвене нарави и у појединим 'партијским' играма? Да би се то кореографски изразило, треба нам неко као Стравински, који је

⁶¹ „Руски балети” су балетска компанија формирана 1909. у Паризу од стране руског импресарија С. Дјагиљева, са идејом ширења руске културе на Западу. Успех је био невероватан. Последња представа изведена је 1929. Чланови трупе су касније стварали балетске традиције у другим земљама. Никада нису наступали у Русији.

⁶² Цитат А. Илића сам наводила и у претходним својим радовима, јер га сматрам важним за разумевање идеје националног балета, али и показатељем колико је српска интелектуална елита била чврсто повезана и у кораку са европским уметничким токовима. Видети: Obradović Ljubinković, V. (2019) „Maga Magazinović: moderna igra umesto doktorata iz filozofije/Maga Magazinović: modern dance instead of a doctorate in philosophy. Kosovska Mitrovica: FU Zvečan – Kosovska Mitrovica.

умео да компоњује шкрипу сеоских кола и пад стенице са зида. Сва та паланачка кола дала би грађе за један балет. Тај наш *паланачки балет*, био би у суштини трагичан, тежак – као драма Чехова или Горког – покрај свега питореског у либадетима, конђама, дињарама, порезничким униформама и калуђерским мантијама; али то би био балет наш, *оригиналан*. То би био једини начин да живот и нарави наше паланке могу бити гледани и ван националних граница... Претопити Сремца, Нушића, Станковића у балет?... Покрај овог *паланачког балета* може се наслутити хипотеза по којој бисмо имали грађе и за наш *југословенски балет*⁶³.

Убрзо потом, теоријски приступ Александра Илића пронаћи ће просторе уметничке реализације и прихватиће се на југословенским позоришним сценама. На овом месту биће наведени (према хронологији настанка) најпознатији балети који су у Југославији, односно Србији, носили одредницу националних, као и конститутивни елементи који су их неизоставно одликовали. То су следећи наслови:⁶⁴

1. *Лицитарско срце*, музика: Крешимир Барановић, кореографија: Маргарита Фроман (Маргарета Петровна Фроман), Сценографија и костим: Максимилијан Ванка, премијера 17. јуна 1924. у ХНК⁶⁵ Загребу, а 10. децембра 1927. у НП⁶⁶ у Београду.

2. *Охридска легенда*, музика: Стеван Христић, либрето: Александар Фортунато, кореографија: Нина Кирсанова, сценографија и костим: Владимир Жедрински, премијерно изведен први чин 5. априла 1933; потом 28. новембра 1947. у кореографији М. Фроман; У Љубљани 1949. у кореографији Пије и Пина Млакар; 29. децембра 1966. у кореографији Димитрија Парлића у Београду; 30. октобра 1978. у кореографији Пије и Пина Млакар у Београду. У Скопљу 2. октобра 1979. у кореографији Д. Парлића, а у Загребу 21. новембра 1980. у кореографији Д. Парлића итд.

3. *Имбрек з носом*, музика: Крешимир Барановић, кореографија: Маргарита Фроман, сценографија и костим: Љубо Бабић, премијера 19. јануара 1935. у ХНК у Загребу, а 24. априла 1937. са истим ауторима у НП у Београду.

4. *Ђаво на селу*, музика: Фран Лотка, кореографија: Пиа и Пино Млакар, сценографија: Миомир Денић, костимографија: Милица Бабић, премијерна 3. априла 1937. у НХК у Загребу, а 25.

⁶³ *Периодика → Мисао: књижевно-политички часопис*

⁶⁴ На овом месту (због обима) приказани су само извесни подаци премијерних извођења, као пример распрострањености и заступљености идеје националних балета. Многи наслови су извођени премијерно на различитим већим и мањим југословенским сценама, у различитим периодима и кореографским виђењима различитих аутора.

⁶⁵ Хрватско народно казалиште.

⁶⁶ Народна позориште.

марта 1938. у НП у Београду, 7. априла 1946. у Љубљани, у Скопљу 1955. итд.

5. *Огањ у планини*, музика: Алфред Пордес, кореографија: Анатолиј Михаилович Жуковски (Жуковский), сценографија и костимографија: Владимир Иванович Жедрински, премијера 15. фебруара 1941. у Београду.

6. *Симфонијско коло*, музика: Јаков Готовац, кореографија: Анатолиј Жуковски, сценографија и костимографија: Владимир Жедрински, премијера изведена 15. фебруара 1941. у НП у Београду; 7. октобра 1974. кореографија Бранко Марковић, костимографија: Анђелка Слијепчевић, у НП у Београду.

7. *Из збирке југословенских игара*, музика: С. Христић, К. Барановић, С. Настасијевић, Миленко Живковић и Марко Тајчевић; кореографија Анатолиј Жуковски; костимографија и сценографија: Владимир Жедрински, премијера 15. фебруара 1941. у НП у Београду.

8. *У долини Мораве*, музика: Светомира Настасијевића, либрето и кореографија: Анатолиј Жуковски, сценографија: Миомир Денић, костимографија: Милица Бабић, премијера 3. јануара 1942. у НП у Београду.

9. *Симфонијски триптихон*, музика: Петар Коњовић, кореографија: Димитрије Парлић, сценографија и костимографија: Мило Милуновић, премијера 14. априла 1962⁶⁷. у НП у Београду.

Овом приликом ћу изнети тезу о томе који су то елементи који обележавају националне балете. То су: 1. народна тема/ легенда/ слике из народног живота као лајт-мотив, односно основа за либрето, садржај; 2. инспирација духом и мотивима народне музике и изворном народном традицијом; 3. кинетички образац народне игре као надахнуће и модел за истраживање нове форме плеса и покрета; 4. промена сценског цртежа од устаљеног кружног облика кола и различито просторно кореографско мишљење; 5. сценско чување народне традиције у другачијој естетској, преобликованој форми од изворне. Напомена: није довољан један, већ већина елемената да би се одређено балетско дело сврстало у форму националног балета. На пример: кореографкиња Лидија Пилипенко је обрађивала познате српске теме, али искључиво лексиком неокласичне игре, па балет Бановић *Страхиња* не може припасти том специфичном оквиру.

⁶⁷ У сасвим новој кореографској поставци хрватске кореографкиње Маше Колар, балет *Симфонијски триптихон* изведен је 17. јуна 2023. у НП у Београду.

У долини Мораве, Аница Прелић и Милош Ристић. Извор: МПУС.

Први национални балет – *Лицитарско срце*⁶⁸ – који настаје у Загребу, базира се на хрватским и славонским мотивима, тј. на музичком материјалу хрватског Загорја. У Србији ће имати пет премијерних извођења – у Народном позоришту у Београду и Српском народном позоришту у Новом Саду – у различитим друштвено-политичким периодима и кореографским виђењима. Кореографи су били: Маргарита Фроман (1927. НП), Димитрије Парлић (1951. НП), Марина Олењина (1955. СНП), Бранко Марковић (1972. СНП) и Владимир Логунов (1981. НП). Виктор Новак у *Политици* (10. 12. 1927.)⁶⁹, поводом београдске поставке објављује опширан текст посвећен новом делу: „Крешимир Барановић и његов балет 'Лицитарско срце'. О најави премијере у Народном позоришту“. В. Новак каже: „Дакако, Барановић је пошао у стварању тог балета, од узора, који су поставили Руси као изразито своју типичну музичко-естетску формацију“, наглашавајући да: „управа није жалила великог трошка да 'Лицитарско срце' опреми управо сјајним декором, не хотећи ни у томе, да заостане београдска премијера за загребачком“. Даље, такође, закључује „да ће овај типично хрватски балет разумети и завоleti и српска публика“. Неспорна чињеница јесте да се тим заједничким делом Барановић–Фроман показао напредак младог београдског балетског ансамбла, а уз то се остварило прво предратно гостовање балета Народного позоришта ван земље, у Атини (1933). Милица Јовановић, историчарка балета, врши следећу анализу и компарацију: „Госпођа Фроман и Г. Барановић су при стварању дела имали један велики узор: 'Петрушку' Игора Стравинског. Тај узор не умањује оригиналност и апсолутну вредност дела“⁷⁰. Дакако, на *Петрушку* су се позивали многи претходници М. Јовановић. Ипак, на овом месту истичем да када је у питању специфичност транспоновања корака, образаца и особености стилизовања народне игре у форму националног балета – мишљења сам да је *Посвећење пролећа* Игора Стравинског (Игорь Федорович Стравинскии), у кореографији Вацлава Нижинског (Вацлав Фомич Нижинскии) и аутора декора и костима Николаја Рериха (Николаи Константинович Рерих) најзначајнија парадигма за националне балете потоњим балетским уметницима и њиховом стваралаштву.

Уместо закључне речи и за крај првог дела

Национални балети су остваривали естетски дојам, као и ванестетски исход, идеју и концепт југословенства. Балет, као уметност која

⁶⁸ О балету *Лицитарско срце* погледати текст – Обрадовић Љубинковић „Пет кореографских интерпретација Барановићевог балета *Лицитарско срце* на сценама у Београду и Новом Саду“, у часопису *Kretanja* 42–43, (тренутно у штампи), Zagreb: ГП, 2025.

⁶⁹ https://digitalna.nb.rs/view/URN:NBS:SD_2F6F6602455A67B1B521D786232CBF4A-1927-12-10?virtuelne=NBS/Periodika/drustvo

⁷⁰ Јовановић, Милица. (1994) *Првих седамдесет година*. Балет Народного позоришта. Београд: Народное позориште.

настаје из дворских игара на италијанском и француском двору, у XIV и XV веку, а у служби државних прослава и политичких догађаја, ни у каснијим вековима не губи првобитно задату друштвено-политичку функцију и значај. Репрезентујући одређени идентитет, национални балети су у нас у различитим идеолошким периодима доприносили колективно несвесном и изнова доказивали социјалну моћ, кохезивност и снагу уметничке игре. У Србији, односно бившој Југославији, представљају их одређена сценска дела, која су нужно носила горе наведене конститутивне елементе. Дакле, синтагма *национални балет* означава сценско дело са извесним одликама, а у употреби је присутна од 1922. године, када је користи, образлаже Александар Илић. Од тада појам националног балета наставља да живи у литератури, стручним текстовима и колоквијалном говору. Особеност је да само на простору бивше Југославије, односно Србије постоји употреба и значење термина *национални балет* за одређену форму, жанр балетских представа које су базиране на стилизовању народних игара. Ван граница термин *национални балет* увек садржи префикс, одредницу земље и означава искључиво велике престоничке позоришне балетске ансамбле, као нпр. Дански национални балет, Енглески национални балет, Канадски национални балет итд.

У „Огледима о музици“ Петар Коњовић расправљајући тему „Музички фолклор, његова вредност, чистота и интерпретација“ нуди извесне одговоре који су применљиви на балетску уметност. Он каже:

„Међутим, фолклор, тамо где постоји, и, више од тога, где још увек даје пуне знакове интензивне виталности, и где, незадрживо, тежи за тим да се уноси у савремене облике у слободној, модерној уметности – тамо је он, исто тако, пуна стварност. И то не само данашња, него, зато што улази у та стремљења и струјања савремене музике, као основни елемент, својом потврдношћу, својом снагом, она је стварност од сутра“.

Речју, остаје на нама да надаље теоријски истражимо и практично преиспитамо нове могућности, значај и значења српског националног балета и његове егзистенције у будућности.

– *Наставиће се* –

У долини Мораве, Јелисавета Колесникова, Даница Живановић, Татјана Акинфијева, Отилија Језершек, Тамара Максимова, Марина Шуминска, Радмила Стефановић. Извор: МПУС.

ПЕЋА ЂАКОВИЋ МИЛОСРЂЕ

I

Одрастао сам у патријархалној породици, интелектуалној, али пре свега – у породици у којој се читало и писало, у којој су постојале четири велике библиотеке, једна у Доброти, друга у Врбасу, трећа у Новом Саду, четврта у Београду; у породици где су се поштовале традиције друге вере и народа, породици која је одисала складношћу и љубављу и породици у којој је православље било и остало дубоко закорењено као стуб породичних моралних и духовних вредности. Док сам се играо у великим просторијама парохијског дома у Дервенти, редовно посећујући цркве и манастире широм тадашње Југославије са својим родитељима, мирис тамјана је још у детињству очарао моја чула и представљао је нешто као духовну миришљаву брану у том мом сусретању са богом, у страхопоштовању и првим духовним стремљењима и спознаји божанске љубави и милосрђа. Тада, у том раном детињству, ја се први пут срећем са том прекрасном речју – *милосрђе*.

Моји отац и мајка су са изузетно великом љубављу обилазили и богомоље осталих вера и националности, и та нестварно широка палета наших породичних пријатеља је допринела тој тако разноликој, прелепој и шареној гомили људи, где се мени чинило да се сваки месец нешто слави, и спомиње, и обележава.

Интересантан је мој први сусрет са јеврејском културом у дединој кући у Врбасу, која ће касније одиграти у мом животу једну од великих улога и постати једна од тема мог стваралаштва. Деда Илија и бака Смиљка, по професији учитељи, били су после рата декретом смештени у кући старог рабина, поред срушене синагоге у Врбасу. Та суморна кућа са огромним плафонима и једном каљавом пећи, вечито хладна и некако одбојна као стари замак, увек је у мени изазивала nelaгодност и страх и дуго ми је требало да, после мојих честих боравака код баке и деке, заволим ту негостољубиву грађевину пуну духова. Ту, у тој кући, први пут и чујем реч *Холокауст*, отворених уста и очију слушајући и дедине и бакине приче о језивом детињству моје мајке Татјане и њене две сестре, Оливере и Душанке, и њиховом трогодишњем путошћу и бежанији за време Другог светског рата. Своје детињство су провеле по шумама Папука, бежећи од усташа, где им је дом и склониште месе-

цима био корен старог храста. Сећам се те дедине приче кад су усташе биле толико близу да је морао своју најмању ћерку Душанку, годину и по дана стару, да држи за врат, и ако би случајно кренула да плаче – да је задави голим рукама. Тих прича је било безброј и та моја дечја машта је почела да прави те страшне слике и ситуације у својој глави.

Међутим, још је загонетнија за мене у том узрасту била прича о Јеврејима... том прекрасном, образованом народу који је нестало, одведен, побијен, народу који је оставио тако огроман траг, који никога није дирао, а кога су напросто елиминисали са тих простора. Кад смо се доселили у Нови Сад, било ми је пет и по година, и ту суштински почиње моје велико путовање, које траје до данашњих дана.

Ту ме је историја напросто опчинила, ухватила ме је са својим причама, чињеницама, фактима. Гутао сам књиге, приче, посећивали смо музеје, знао сам сваку слику напамет. Галерија Матице српске је постала мој скривени кутак среће и усхићења. Историја ме је толико фасцинирала јер сам још као дете осећао да нам она може и мора показати бар део пута у будућности. Касније ће се у мом живот показати колико су књиге и догађаји у прошлости стварали либрето за сва моја уметничка стварања и уметничка дела.

Прошлост – она би требало да буде обликована у историјску истину, јер са једне стране, она се може разумети као непроменљива, зато што је сама чињеница да се нешто догодило (или није) – напросто чињеница. Ипак, њихово тумачење, које и твори историјски наратив, веома је подложно променама. То како ћемо разумети поједину историјску чињеницу, јесте питање не само генерацијске него и појединачне одговорности тумача.

II

У мојој основној школи били су две наставнице Јеврејке, једна је била Меланија Сорзербергер, која нам је предавала енглески језик, а друга прекрасна и предобра Мекинда (тако смо је звали, тек касније сам сазнао да се звала Сара), која је била оличење суштинске доброте, нежности, осећајности и љубави. Нико од нас није знао да је она преживела јасеновачки логор смрти. Мало је рећи да смо се међусобно обожавали јер она је већ тада у мени видела тај мој сликарски таленат и ту неутољиву жељу за сликањем и вајањем.

Сећам се као данас – било је то 23. јануара 1976, са целом нашом школом и другим школама у Новом Саду отишли смо на обалу Дунава, на Београдски кеј, где смо имали јавни час, да одамо почаст жртвама Новосадске рације из 1942, када су мађарске фашистичке снаге, по наређењу генерала Хортија, а директном извршењу дивизијског гене-

рала Фекетехалми Цејднера Ференца, извршиле незамислив покољ над Јеврејима, Србима и Ромима у Новом Саду. Тај јавни час 1968, та страшна зима, огромни Дунав, који ми се чинио као река из најтамнијих кутака пакла и, највише од свега, сузе на Мекиндиним образима, тај бол и израз на њеном лицу (те јануарске ноћи 1942. изгубила је скоро све чланове своје породице) остао је урезан у мом сећању за цео живот. Многи ће се упитати зашто се моменат пијетета одиграо поред Дунава; одговор је једноставан, зато што су 1760 жена, деце и људи живе бацили под лед – живе... Касније нам је наставница Мекинда испричала ту најпотреснију причу: кад је њена комшиница госпођа Естер схватила шта се дешава, почела је да скида своју децу, да буду гола, да би што пре дошла до стања хибернације и умрзла, да не осете моменат дављења и бацања под лед жива.

Тада, тог момента, у мојој глави десило се нешто што ће обележити и ову моју данашњу фазу живота, скоро 50 година касније, као и мог стваралаштва, јер ја сам тај масакр, тај покољ, у својој дечјој главици и машти доживео и видео... Нисам тада могао, а не могу ни сада да схватим како људска натура, људска природа, може бити тако стравична, окрутна, ђаволска – нисам тада ни слутио да и мене и моју генерацију чека још много трагичних момената.

После тог јавног часа, више ништа није било исто када бих са родитељима или са школом обилазио споменике жртвама страдања у Другом светском рату. Нажалост, било је на стотине споменика револуције, како су се тада звали: споменик стрељаним ђацима у Крагујевцу, споменици у Краљеву, Шиду, на Козари, на Пагу, у Бањој Луци, Смиљанима, Купресу, на Дрини, десетине јама – сваки од њих сам доживео лично, тешко, дубоко саосећајући са жртвама, и ту се створила у мени та нераскидива и дубока веза са мојим народом и Јеврејима, јер у тим покољима увек су били заједно Срби, Јевреји и, као трећи етникус, где их је било, несретни Роми.

III

Пријемни испит на Академији ликовних уметности у Прагу положио сам 1985. године и ту почиње мој истински пут самоспознаје, дубоке интелектуалне, духовне и професионалне надградње, пут без повратка, пут ка вечности и мојој судбини, за коју тек сад, кад погледам уназад, видим да је била учртана унапред, међу звездама.

У Прагу сам схватио да у човеку живе два дијаметрална осећања, на којима су изграђена и узајамно повезана два његова велика света: осећање пролазности свега и осећање привезаности за живот. У једном атеистичком свету, какав је засигурно тада преовладавао у Чехословач-

кој, у мени се развијала дубока духовност, која је расла сразмерно са мојим образовањем и која је била противтежа моменталној реалности. Прво је осећање пролазности свега, а друго осећање привезаности за живот и стварање. Осећање пролазности нашло је свој корелат у жудњи за вечитим трајањем јер мисао о бесмртности, односно васкрсу рођена је под притиском бола због пролазности ствари. Ту се у мени родила мисао о оживљавању и васкрсу жртава, лепоти тренутка, топлоти тона у цез-клубу *Редута*, у виду уметничког дела, која је напросто утолила моју глад и жеђ мога срца, које се није мирило са површном пролазношћу и нестајањем оног што је људском срцу најдраже. Та моја глад нашла је свој израз у уметничком делу, а уједно и у религиозном сазнању, у којем је мисао о бесмртности, односно преношење тежишта живота на земљи у други поредак ствари тј. на уметничко дело у ма ком медију стварано: фреска, уље на платну, цртеж, графика, музичка композиција итд.

Ту се у мени дешавају и прва истинска питања о праштању, љубави према Богу и, наравно, *милосрђу*, као основи највећег истинског хришћанског почињања... У свем том превирању мојих мисли, студирању једног обимног и великог градива, и схватању колико тога не знам а желим да сазнам, и већ тада присутном сулудом жељом да васкрснем мртве, да покажем људима да смрт није била узалудна, почињем као у неком буновном сну да правим стотине скица и цртежа за свој триптих *Јама*, по чувеној поеми Ивана Горана Ковачића. Триптих односи прву и највећу ликовну награду у тадашњој Чехословачкој, а мени је непуних 23 године! Тај триптих је пропутовао три континента, учествовао на преко 30 групних изложби и био је моје прво велико дело – оно које ће обележити мој развојни пут, а данас се налази у Галерији Матице српске. Моја прва *Јама*, једна од многих, васкрсава те стравичне злочине над Србима у Независној држави Хрватској, где је у преко стотину велелепих, односно динарских *јама* побацано на десетине хиљада Срба – жена, деце и мушкараца, што је најстрашније – живих... Сликао сам то, тада ни не слутећи да ће само седам година касније историја да се понови са свим својим најстрашнијим, најужаснијим духовима прошлости, по трећи пут у једном веку, на истом месту, са истим учесницима... „смејаше се и те кости бог да прости“.

IV

Током свог студирања у Прагу, поред откривања једне величанствене историје – историје уметности, тог огромног завештања човечанству, дела непроцењиве вредности чешког народа, њених царева, краљева, ротунди, готичких и барокних катедрала које у својој велелеп-

ности одузимају дах, као и сликарских готичких мајстора који сваком посматрачу јасно стављају до знања да су то дела светске баштине – упознајем се и са модерном историјом Чехословачке, која је невероватно уско везана са историјом најпре Србије, затим Краљевине Југославије и на крају СФРЈ. Мало људи зна да је малена Србија само дан пред избијање рата са Аустроугарском монархијом доделила држављанство будућем председнику Чехословачке Масарику, заједно са дипломатским пасошем и 50 златних дуката. Управо захваљујући томе, он је избегао хапшење и могао је да избегне из Беча у Швајцарску и настави своју дипломатску борбу за независну државу Чехословачку, која ће после Првог светског рата, 1918. године, постати једна од најразвијенијих земаља на свету, и један од највећих пријатеља будуће земље која ће се звати Југославија. Велико пријатељство Вудроа Вилсона, америчког председника, Михајла Пупина, Масарика и краља Александра даје ветар у леђа пансловенском покрету и Соколском покрету (чији је велики поборник био и мој деда Илија), а чији је најизраженији и најприврженији сликарски представник чувени чешки сецесијски сликар Алфонс Муха, који је на својим монументалним платнима *Словенске епопеје* заувек овековечио један део историје словенских племена у различитим периодима њихове историје. Како то у животу бива, све тече и све се окреће, мој драги пријатељ Мартин у својој збирци има за мене једну од највеличанственијих Мухиних слика, која се, наравно, зове *Милосрђе*, а која је настала као пркос ратовима, болештинама, патњи и која у свом алегоријском представљању нестварне људске патње, носи и божије милосрђе, и опрост од наших грехова... Та слика је и мене инспирисала да почнем да сликам своје *Милосрђе*, свој лични процес праштања, никако заборављања, да стварно васкрснем и опајам четкицом и угљем мртве, да се молим за све, укључујући и крвнике наше: „Опрости им, Боже, јер не знају шта чине“... да људи схвате да је мржња, исто као и љубав, универзална и да не познаје границе... Пада ми на памет – велики Данте.

Данте је алегорички представио вечна страдања негативног дела човечанства, јер је тада алегорија била начин изражавања. То је само на први поглед тачно, али ако завиримо у ту Дантеову алегорију, испитамо јој – да тако кажем – звук чекићем, ослушкујући да ли се тресе, пишти, завија... да ли између ње и стварности постоји шупљина, паралела, својеврстан матрикс, тада можемо да поставимо питање: да ли је то пројекција стварности? *Не*, ви ту имате разголићен цео светски бол! Спољна кора, та стара кожа, отпала је са свега наказног у животу, *скинута је!* Само је језгро остало. Хтео сам да моје око, мој потез четкицом, моја идеја – пробије кроз тамну и густу материју, да отклоним све нечисто, прљаво, лажљиво, чак и неутрално, да нестану и те најгнусније ствари, да вас то моје дело не одбија, него да изазива и доведе до тог најужвишенијег осећања – *сажаљења које нас води ка милосрђу.*

Ко мом Милосрђу, комплетном делу, приђе и приступи као олтару, отворена срца, тај се спустио са мношвом заједно у дубине људског бола и далеко од тога да се отуд вратио са грчем ужаса и гађења – он ће се вратити прекаљен и чист и срце му, у то сам сигуран, неће бити само орган, мишић који прикупља и разноси крв по телу, него есенција душе и милосрђа.

V

Неколико нестварних трагичних паралела и подударности спајају два народа, чешки и српски, који су и у својим највећим трагедијама заувек спојени.

Британци и Французи су 1938. године Чехословачку довели пред готов чин, јасно дајући до знања да неприхватање споразума са Хитлером Немачком значи препуштање самима себи. Њима је Чехословачка изгубила 30% своје територије, са готово 34% становништва, 70% челичне индустрије и 70% своје енергетске моћи. Губитком одбрањених граница и утврђења према Немачкој, њена независност више је била номинална него реална. Ипак, у Европи је он прихваћен са олакшањем јер је претња ратом утихнула. Нажалост, већ распарчана и уништена Чехословачка, са марионетском владом у Словачкој бива званично присаједињена 16. марта 1939, два дана након проглашења Републике Словачке, фашистичке државе.

Ипак, један део неустрашивих чехословачких pilota и падобранаца успео је да се пребаци преко Пољске све до Енглеске, где су наставили да се боре за слободу. Ту креће једна од најтрагичнијих и највећих чешких херојских прича током Другог светског рата.

У Лондону је направљен план да се убије најомиљенији Хитлеров генерал, Рајнхард Хајдрих, гаулајтер, односно управник Чешке и Моравске.

Атентат, познат и као операција „Антропоид“, био је је потискиван у забрав у првим годинама комунистичке владавине јер су падобранци који су у њему учествовали били послати са Запада.

Споменик атентаторима – Јану Кубишу и Јозефу Габчику дуго није био постављен, само натпис на православном Храму Светог Ђирила и Методија, у срцу Прага. После атентата уследио је талас репресије, увођење преких судова; погубљено је око 200 сарадника и јатака падобранаца, затим је уследио масовни злочин, одмазда у којој су побијени сви житељи села Лидице, веома слично као у нашем Крагујевцу, само у мањој мери. Најстрашније од свега, побијена је комплетна православна прашка општина, са школом и богословијом, која је тада бројала нешто више од 4300 душа.

Међу страдалима почасно место има владика чешки и моравско-шлески Горазд, који је атентаторима пружио уточиште у православном Храму Ђирила и Методија у Прагу. Био је поглавар цркве чије је званично име гласило: „Чешка православна заједница српске и цариградске јурисдикције у Протекторату Чешке и Моравске“.

Служење свом народу Горазд је у време када је земља била раскомадана и окупирана изједначавао са служењем Богу. Мало је познато да је у Храму Ђирила и Методија скривао низ познатих политичара – противника окупације. Године 1940. писао је Светом синоду СПЦ у Београду да је „коначно, заједно са свим Чесима, чврсто уверен да окупација чешких територија не може трајати дуго“. Колико су нас само коштале наше заблуде и вера у савезнике!

Још једна страшна чешко-српска паралела је спојила наша два народа – то је место и тврђава *Терезин*. Место где је свој живот у ланцима окончачо Гаврило Принцип и место једне светске трагедије неслућених размера, нешто што до тада није виђено по монструозности, лукавости, рутинском планирању ликвидације милиона Јевреја у оквиру такозваног „коначног решења јеврејског питања“. Кад сам први пут обишао Терезин те 1986. године, добио сам страшну мучнину, главобољу и нешто ме је терало на повраћање... То исто ми се десило кад сам посетио Аушвиц и Јасеновац ... Као и некад давно на обали Дунава у Новом Саду, дубоко у мени се нешто покренуло... Тада још нисам знао да ћу направити део своје *Гернике* у пројекту *Милосрђа*.

Рајнхард Хајдрих, тадашњи шеф СС-а за Протекторат Чешка и Моравска, основао је новембру 1941. концентрациони логор у Терезину (нем. *Theresienstadt*). То је заправо био транзитни логор за Јевреје депортиране из Протектората (касније и из других окупираних земаља), одакле су слани у Аушвиц и друге логоре смрти. Кроз њега је прошло око 840 000 Јевреја (тачан број се никад неће сазнати), више од 87 000 њих је пресељено у друге логоре, а само 3800 је преживело и дочекало слободу.

Нацисти су 1942. године протерали 7000 Чеха који су дотад живели у Терезину, оградрили га и претворили у гето за Јевреје. У њему су владали сурови услови, понекад је у њему било и по 90 000 Јевреја (уместо некадашњих 7000 Чеха), а како је било мало хране, само те 1942. од глади је помрло је 15 891 људи.

VI

Да бих направио једно од својих истински најбитнијих и најзрелијих дела – *Терезин* – вероватно сам морао да сретнем писца Арношта Лустига, човека који је требало два пута да добије Нобелову награду за књижевност, који не само да постаје мој нераздвојни пријатељ него и

писац либрета, извор мојих инспирација, анђео који је успео да као млади дечкић преживи пакао не само Терезина него и Аушвица, Бухенвалда, а на путу до плинске коморе у логору Дахау успева да побегне... Човек коме сам обећао да ћу направити Терезин... Човек који ме је до срца засмејавао, који ме је научио да људима треба праштати (нипошто заборављати, јер то је страشان грех), а са собом Господину свом понети милосрђе и љубав у срцу. Ти његови бројеви на руци су се тако урезали у моје сећање, и та нестварна, доброћудна, мангупска фаца, и ти најстрашнији вицеви, које само Јеврејин сме и може да исприча... то је тај одказ људском роду, себичлуку, глупости и ниподаштавању свега хуманог и духовног.

Његови даљи рођаци су живели у Загребу и они су страдали у Јасеновцу, цела фамилија, нико није преживео... Једном ми је, у свом атељеу на Малој страни, одржао предавање о Сократу... Дечко мој добри!

Сократ је тврдио да све зло потиче од незнања... од незнања! То значи да сваки онај који чини зло, не чини га зато што је лош човек, већ стога што нема знање о добром. Онај ко поседује знање, неће чинити зло, свестан да ће га то напослетку одвући у тугу и очајање. Сократ је говорио да сваки човек има свог унутрашњег демона, односно глас савести који га одвраћа од зла и неистине. Једино добро је знање и једино зло – незнање.

Кад сам радио на Терезину, примарно је било то што сам најпре морао да прочитам све Арностове књиге које сам имао у библиотеци... Онда сам једног викенда боравио и спавао у Терезину. Шетајући тако Терезином, покушао сам да уђем као кроз времеплов, тако да сам, будући се у пола ноћи, сав у зноју од властитих кошмара, од страшне енергије у тој старој тврђави, схватио: Терезин, Јасеновац, Дахау, Аушвиц – све су то бране од пакла... врата најстрашнијих искушења људског рода, живих мученика који су подвргнути искушењу коме нема равна... места на коме се остављају кофери и све оно што се још може назвати човеком...

VII

Још као четрнаестогодишњи дечак, прочитао сам поему *Јама* Ивана Горана Ковачића, која ће, показате се то касније у мом животу, бити једна врста прекретнице у начину размишљања о људима, људској монструозности да почини злочине који су сâмо предворје пакла, можда и сâм пакао. То се толико дубоко урезало у моју душу, психу једног тинејџера, да ћу касније, на крају друге године ликовне академије, насликати триптих *Јама*, за који ћу добити велику награду за сликарство тадашње Чехословачке, а то моје дело, на моју велику радост,

налази се у Галерији Матице српске у Новом Саду. Моја велика и обимна истраживања, усмерена на откривање узрока те страшне мржње која је проузроковала толико најстрашнијег страдања српског народа, и један заборављени геноцид, и апсолутно одсуство сваког милосрђа – довела су ме увек до истог закључка: наредбодавац је увек далеко, ушущан у својој похлепи и жељи за апсолутном влашћу. Свакако не смемо заборавити и једну велику похлепу локалних владара, који су увек само марионете и који тако слепо извршавају све наредбе.

На једном од многобројних путовања у Лондон, код своје породице, нашао сам већ тада, као млад момак, једну изузетну књигу, која је била забрањена деценијама, а зове се *Magnim Crimen*, аутора Виктора Новака – хронологију најстрашнијег злочина, припреманог деценијама, која до детаља објашњава тим најстрашним чињеницама и доказима како је и зашто настала НДХ, и где је и како настала та стравична мржња и припрема за ликвидацију српског, а онда и јеврејског народа, и та спрега и поданичка оданост између Мусолинија и Анте Павелића, коме је, у суштини, било свеједно што Италија узима комплетну далматинску обалу, сва острва и приобаља. Монструозност тог договора потврђена је и 17. маја, када је поворка од 16 аутомобила кренула за Рим све до Трста, где су се изасланици преместили у дворски воз. Свечано дочекана делегација, на челу са Павелићем, извршила је 18. маја две срамне издаје. Павелић је понудио и потписао да предаје круну Звонимирову династији Савоја, у стилу симболике вазалства и заклео се да ће искоренити до краја СПЦ и јеврејску заједницу. Као знак посебне пажње, Папа Пије XII прима комплетну делегацију НДХ у недељу навече, што се никада у историји Ватикана није десило. Комплетна тадашња домаћа и страна штампа, као и она западних демократија, видела је у овој приватној аудијенцији Павелића где га свечано дочекује почасна Швајцарска гарда и кардинал секретар, па је, као таква, заувек обележена као повреда папинске неутралности. Другим речима, крвави пир је могао да почне.

Блажени су жедни

У предвечерје Ускрса, после једног нестварног, прелепог и емотивног културног шока који су ми приредили Биљана и Бобо Ђуровић, одевши ме на извођење њихове монодраме *Надежда Петровић* у Културном дому на Врачару, после које једноставно нисам могао да дођем до ваздуха од узбуђења. Позвали су ме код себе кући на „последње пиће“... и Биља ми, онако благословена, емотивна и величанствена каква јесте, и поред велике исцрпљености и прехладе, каже: „Морам ти

прочитати једну песму из књиге наше младе песникиње Јелене Ковачевић – *Страдање...*” И десило се исто као пре 55 година: заблеск, удар у срце, мозак и душу... остадох нем, прикован у столици као кип коме се слива суза низ образ. Да не бих описивао, јер је немогуће описати те божије стихове, уместо тога преписаћу вам исказ деветнаестогодишњег усташе Јосе Орешковића партизанима, ухваћеног и осуђеног на смрт 1942. године, о дешавању у концентрационом логору Слана на острву Пагу.

„Као ђак госпићке гимназије, ступио сам 1939. године у вјерску организацију *Крижари*, гдје сам слушао предавања против Срба и комуниста. Одмах по расулу југославенске војске ступио сам у усташе. Са још неким Госпићанима одређен сам у логор Слано на отоку Пагу... био сам запањен кад сам видио како муче оне људе. Спавали су под ведрим небом у жици. За храну им нису давали ништа осим сланих риба, али им воду нису давали и многи су полудјели од жеђи. Једном нам је наређено да нову скупину заточеника одведемо на море, поубијамо и убацимо у 'рупу' (отвор који је водио директно до мора тако да би лешеве, неке чак и полуживе, однело море)...

Кад год је дошао Лубурић, а он је често долазио, увек је започињало масовно клање. Кад ме је Лубурић извео пред строј, донијели су двоје мале двогодишње дјеце. Једно је дијете предао мени и наредио да га закољем. Када сам одговорио да не могу, он је извадио нож и заклао га преда мном рекавши: 'Ево, овако се то ради.' Мени се од дјечије крви завртјело у глави. Тада је Лубурић викнуо да дигнем десну ногу. Кад сам то учинио, он је под ногу ставио оно друго дијете и заповиједио: 'Удри!' Кад сам ударио ногом и згњечио дјетету главу, Лубурић ме је потапшао по рамену и рекао: 'Браво, бићеш ти добар усташа!'

VIII

У свему том страдању, које се граничи са лудилом, ипак морам да споменем и прелепе моменте са Далматинског приморја, а на то ме је инспирисала моја Јагода Бујић, која ми је и скренула пажњу на ову информацију. Мало ко се данас сећа да је чувена Сплитска рива носила име Мајора Стојана Трнокоповића, хероја, ратника из три претходна рата (два балканска рата и Првог светског рата).

Пред бројним окупљеним грађанима Сплита, далеке 1922. године, свечано је откривена спомен-плоча на риви, чији је текст заплускивало немирно море! На тој плоча је писало: „Нека се знаде да је на 20. 11. 1918. године, за регенције Александра Карађорђевића, храбра војска краља

Србије Петра I, под вођством мајора Стојана Трнокоповића на овај пристан победоносно ступила. Поздрављена од целокупног народа и грађанства Сплита.“

Тако је обележено сећање на онај 20. новембар 1918. године – у знак захвалности што је паробродом „Алмиса“ на риву стигао 1. батаљон XIII пешадијског пука српске војске „Хајдук Вељко,“ доносећи собом и дуго жељену слободу. Са лађе је на обалу први ступио мајор Стојан Трнокоповић, командант батаљона, поздрављен бурним овацијама окупљених Сплићана. Ускоро, за три дана, у помоћ му стиже и артиљеријски дивизион мајора Павловића, који је брзо распоредио топове на борбене положаје. Уз велику и свесрдну помоћ и сарадњу са самоорганизованим одредом народне гарде, неколико дана су чували градску управу, спречавајући крађу и пљачку у тренутку смене аустроугарске власти. Али, најбитније од свега – спречили су покушај сплитских талијанаша да преузму локалну управу, јер су чекали да се у Сплиту искрца италијански експедициони корпус, чији је долазак храбрим маневром претекла српска војска.

За време Мирка Бујића, Јагодиног оца, великог Хрвата, Југословена, патриоте који је прво био градоначелник Сплита, а после и бан Приморске бановине, у децембру придружује се и прелепи споменик–светионик, јединствен на целокупном јадранском приобаљу. Тај део је назван Гат краља Александра јер је ту при-

стао разарач „Дубровник“ када је из Марсеја вратио тело убијеног краља. Јагодин отац, велики бан Мирко Бујић, први је дочекао посмртне остатке краља Александра и организовао комплетан транспорт посмртних остатака до Београда.

Зашто све ово пишем? Управо зато да схватимо како све треба гледати у ширем контексту збивања, јер историја и догађаји у њој морају да нас уче да се ништа не догађа случајно, и да не смемо и не можемо судити народу, можемо само појединцима... а милосрђе, праштање – не заборав – мора да буде једини пут који ће нас водити у будућност!

IX

Страх од тематике, који се јавља код многих ликовних уметника, као и уметника који раде са другим медијима, јако је вешто маскиран псеудозабринутосту за квалитет уметничког дела, као и за уметничку индивидуалност, а у ствари је то страх од задатака за које треба имати далеко више снаге, умећа, образовања, жртве и, пре свега, огромног рада. За ово монументално платно дужине (висине) преко пет метара а ширине метар и по, где је кључна људска фигура и њен умирујући момент у пропадању кроз ту страшну рупу, они у ствари постају блажени као жртве монструозности једног времена и одлазе у рај своје створитељу...

Док је античка уметност целу природу алегоризирала у човечјој фигури, дотле је у савременој уметности човек разумљив само у свези са природом која га окружује. Онда је човечја фигура значила све, данас се она схвата само као један сићушни део универзума, а мени је дошло да сликам античку трагедију, рат цивилизација и богова, с тим да те фигуре морају поново ићи у први план, да својом драматичношћу морају да изазову емоцију... Такође, два чисто формална момента, волумен и простор који сам хтео да дочарам, тај страшни моменат пропадања... Ја, који сам одрастао на лепоти српских средњовековних фресака, које су махом дводимензионалне, декоративне, са једним од најлепших колорита на свету који сам видео, фигуре које су непластичне, такорећи бестелесне, постављене, развијене су у равни без дубине, само по закону симетрије, али на другу страну, божије благословености у лику и нежности израза. Овај либрето ове трагедије ме је натерао да слику развијем органски и у дубину – као никад пре тога. Поставио сам тродимензионални простор у којем сам распоредио лебдеће фигуре несретника, које имају свој волумен, своју пластику, које лете и пропадају у вечност. Много ми је у томе помогла и моја окруженост чешким бароком, који је тежак, драматичан, таман, налик узбурканом олујном мору, са својом монументалношћу. Чини ми се да је тај спој моје српске генетике и детињства и мог средњоевропског образовања и сликарске технике, дошао да изражаја управо у овом делу – спајањем моја „два света“ у један израз, једног Пеђу.

Уметност се може делити на рационалистичку и ирационалистичку, али поступак сваке уметности ипак је ирационалан. Писати, сликати, уопште стварати, да би се самим чином стварања стекла извесна моћ над свим оним што се указује као кобно, непријатељско и немилосрдно, моћ или, можда, илузија моћи; стварати да би се по обличју човечје жеље и фантазама (фантазије) створио један ефемеран, али у вечности магновења довољан, митски и симболичан свет или знак, сигнал тог света из којег би се без понижења могло гледати на свет ругобе и фаталности, опет са надом да ће из тог ужаса произићи милосрђе и нада за спас људства – све то значи рад, стварање по црти најосновнијих захтева људског постојања, то значи стајати у усковитланом језеру оне кржаве спирале неотклоњивих питања која је сама – драма човека.

„Јасеновац, збогом, дјецо моја“, Филип Чучковић

Та моја велика „табла“ ликова који гледају кроз бодљикаву жицу тог „Пакла на земљи“, како су звали Јасеновац, дуго је сазрела у мојој глави. Хтео сам да то не буде обичан попис зверстава која су се тамо дешавала, али да има лични печат једне велике личне туге која више никоме никад не сме да се деси... та есенција зла, небожанске мржње и језивог систематичног убијања и решавања коначног питања Срба, Јевреја и Рома, која је иста, идентична свуда у свету, само су у питању други народи и друга територија, та мантра убијања, клања и нестајања, то опајање зла које је људима тако својствено кроз миленијуме.

Као централну поставу узео сам деду моје драге Олге Чучковић, једног племенитог, доброг, вредног и богатог Србина, Херцеговца из Требиња, Филипа Чучковића, оца шест синова и једне ћерке, лепотана, и супруга прекрасне жене Ане, који је био познат само као добротвор, одани пастир својој вери, народу и пријатељима свих вера и националности у Требињу.

Једног дана само су дошли по њега, убацили га у камион, и остало је само сећање, тужни осмех и речи које парају душу: „Збогом, дјецо моја“... Те речи – „збогом, дјецо моја“ – то ме је страшно погодило и дотакло, то су те речи које остају заувек међу потомцима, речи које је Олгин отац записао у свом дневнику, делу посвећеном свом драгом оцу (за потомство), речи које описују тај бол, страх и тугу што више никад неће видети лица својих најмилијих. Како несрећа никад не иде сама,

најстаријег сина, прелепог Милоша, заробили су италијански фашисти, затворили у Дубровнику у Ловрјенцу и недуго затим стрељали. Тек негде дуго после рата стигла је и писана потврда да је Филип Чучковић настрадао у Јасеновцу, комад папира који вам означава крај једног живота.

Ту ми се вратио у сећање и мој величанствени пријатељ писац, човек који је преживео два логора, Аушвиц и Бухенвалд, и буквално побегао дан пре сигурне смрти која га је чекала у гасној комори, Арност Лустиг, чији су бројеви на руци одсликавали ту стравичну опомену људима да пробају да схвате шта се то дешавало и шта се то непрестано дешава у свету. Његови рођаци, Јевреји из Загреба, страдали су сви до једног у концентрационом логору Јасеновац.

Знате, ја дубоко верујем да су, док причамо и стварамо дела која у себи садрже судбину тих људи – они вечно међу нама. Та моја лична срећа, где сам успео да „оживим“ Филипа Чучковића и вратим га његовој фамилији, нема краја.

Ликове на тој великој табли сам хтео да извајам да остану уклесани за вечност, а старе фотографије на њима да окарактеришу одређени лик, јер сваки уметник, укључујући и мене, са свим уметничким одликама, па и са религиозношћу својом (мени врло својствена особина) тежи увек посебном, личном, рецимо слободно и егзистичној, аналитичкој карактеризацији уметничког лика и дела. То је нешто што љубоморно чувам као свој лични печат и одказ за будућност.

Радећи на овој теми Милосрђа, схватио сам колико је уметничко стваралаштво – оригиналност, личност, стил, то није нешто што постоји ван општег живота и ван свих културних услова под којима ради један човек и живи један народ. Стварајући уметничко дело, уметник подиже у њему идеју и схватање човека и друштва. То су чињенице које су неминовне и реалне по питању уметности и њене манифестације у смислу друштвеног израза, који нам попут светионика у мору људске историје обасјава и показује путеве куда се крећемо... јер као што обликовани сирови уметников доживљај одражава једну друштвену стварност која се догодила или се догађа кроз једну индивидуалну психу, тако та обликована слика стварности може (и треба) да утиче на свест других људи, а преко њих на ту друштвену стварност у којој они живе и заузимају у њој одређено место. Мислим да је то и главни мото овог пројекта Милосрђа, та жеља да сви постанемо бољи људи. Знам да то делује помало утопистички, али то је та суштинска потреба данашњег човека који страховито убрзава и престаје да мисли и да осећа.

Намерно сам на крају оставио две кључне слике овога целог пројекта: Милосрђе Алфонса Мухе и моје Милосрђе, које је настало као инспирација на истоимено дело великог Алфонса Мухе и моју вечиту тежњу да упозорим свет, људе око себе, на једну трагичну, апокалиптичну будућност која нам долази ако не променимо свој наратив. Порекло моје, вековима нестварно образоване породице, дубоко културно наслеђе и заједништво које се непрекидно и природно надовезивало генерацијама, упркос свим страшним трагедијама и болним ранама које је живот наносио мојој породици, па и мени самом, уз дубоку религиозност у њеном најлепшем и најплеменитијем светлу, омогућило ми је да синтезу својих мисли и осећања претворим у уметничко дело.

Инспирација, тренутак инспирације потпомогнут либретом, постао је тако нешто свето и неприкосновено у мом стварању – звезда водиља у бескрају безличних идеја милиона стваралаца широм планете. Увек сам тежио да мој уметнички израз непогрешиво следи моје унутрашње ја уз велику покору и чување тог мог „дечјег“ откровењског карактера, непогрешивост сна, и маште... јер онда је та инспирација била оправдана својом временском јединственошћу, немогућношћу да се тај јединствени тренутак понови, и зато увек са собом носим свој блокчић, диктафон, или само ментални запис једне идеје.

У мени напоредо живе два дијаметрална света осећања, на којима су изграђена два моја велика света. Осећање пролазности свега и оно есенцијално, а то је осећање привре-

заности за живот. Прво је увек било основ религије, а друго основ уметности, односно уметничког израза.

У њима сам нашао канале кроз које сам изразио своја битна наслућивања о свету, која су примарно доминантна на овом пројекту *Милосрђа*. Оба та моја света, која су произашла из моје жудње и мојих страхова и стрепњи у земаљском животу, дају се окарактерисати као моја тиха уметничка и духовна жеља ка бесмртности мога уметничког дела. Можда звучи нарцисоидно, али још као мали дечко сам осећао и знао да ћу себе надживети својим делима. Осећање пролазности нашло је своје језгро (или корелат) у жудњи за вечитим трајањем. Мисао о бесмртности рођена је под притиском бола због пролазности ствари. Она се јавила не толико из потребе за проширењем позорнице на којој се одиграва људски живот, колико из свести да је животу потребан ослонац ван самога живота, да не би због пролазности ствари била изгубљена равнотежа живота. Вера у бесмртност јесте одговор на глад и жеђ људског срца које се не мири с пролазношћу и нестајањем оног што је људском срцу најдраже. Ту сад долазимо до оног кључног момента где ја та глад нашла свој израз у религиозном сазнању, у којем је мисао о бесмртности пречачена, пренесена у други ванземаљски свет, чија су врата то чудесно слово – *милосрђе*.

Читајући *Јеванђеље по Матеју* да бих боље схватио ту истинску вредност и подстатно значење *Милосрђа*, нашао сам део који ме је дубоко инспирисао приликом тражења себе самог и либрета за моје *Милосрђе*. Пренећу вам само делић текста где је, можда, кључ ка разумевању речи и чина *милосрђа*:

„Беседа на гори у *Јеванђељу по Матеју* настаје након почетка Исусовог јавног подучавања. Гора се може сматрати новом Синајском гором на којој Христ, нови Мојсије, нуди свој 'закон'. Претходно поглавље говори о мноштву људи које је почело да следи Исуса и коме је Он преносио своја учења. Овај говор је заправо био предат ученицима, растућој заједници, онима који ће се касније назвати хришћанима. Он уводи *Царство небеско*, које је главна срж Исусове проповеди, у ком блаженства представљају програмски манифест, поруку спасења – 'синтезу целе Радосне вести која је откровење Божије спасоносне љубави.'

Благо милосрднима, јер њима ће бити исказано милосрђе.

Шта је милосрђе? Ко је милосрдан? Израз је изведен из речи „блажен/и“, што значи радостан, срећан и такође поприма значење: бити благословљен од Бога. У тексту, међу девет блаженстава, ова је на централном месту. Оне не представљају само добра дела која се награђују, већ су праве прилике да се постане сличнији Богу. Милосрдни су они који имају срца испуњена љубављу према Њему и према браћи и сестрама, срца испуњена конкретном љубављу која стреми ка најмањима, заборављенима, сиромашнима,

према онима којима је несебична љубав потребна. Милосрђе је заправо једно од својства Бога, сâм Исус је милосрђе.

Благо милосрднима, јер њима ће бити исказано милосрђе.

Блаженства трансформишу и преокрећу најчешће принципе нашег размишљања. Она не представљају само утешне речи, већ имају моћ да промене срце, имају моћ да створе ново човечанство, она чине објављивање Речи делотворним. Неопходно је и да живимо блаженство милосрђа и према себи, препознајући потребу за изванредном, преобилном и неизмерном љубављу коју Бог има за свакога од нас. Реч *милосрђе* потиче од хебрејске речи *rehet* (*материца*) и изражава божанску милост без граница, попут мајчинске љубави према детету. То је 'љубав која не мери, обилна је и свеобухватна. Љубав која тежи ка узајамности, а то је и крајњи циљ милосрђа.' [...] Ако смо увређени или нам је нанета неправда, опростимо и биће нам опроштено. Ми треба први да будемо милостиви, саосећајни! Чак и када се чини тешким и смелим, запитајмо се, пред ближњима: како би се његова мајка понашала према њему? То је мисао која нам помаже да разумемо и живимо према срцу.“

XII

Желећи да ту величанствену мисао *милосрђа* пренесем на своје уметничко виђење и васкрсење те највеће идеје хришћанства, изабрао сам традиционални медиј: ручно прављен папир, угљ-креду, оловку, гумицу и четку направљену од специјалне камиље длаке. Желео сам да, инспирисан Алфонсом Мухом, останем у пољу традиционализма, јер ми је то тематски, духовно и, пре свега, стваралачки одговарало. Моје спајање појма традиције и традиционализма са појмом паралелног универзума, према Мухином делу рађеном пре више од једног века, дошло је сасвим случајно. У ствари, сем тематске, не постоји међу њима никаква дубља или нужна веза. Има традиције, то је баш она здрава, жива и животворна традиција у сликарској, односно у мом случају цртачкој техници, која је слободна и, као таква, ослобођена од сваке доктрине и доктринарства, омогућава један слободан израз мога духа, који је био кључ у стварању овог дела. Још је Леонардо написао у свом трактату да божанственост сликареве науке чини да се сликарев дух претвара у неку врсту божанског духа, јер он има слободну моћ да говори покољењима о различитим особинама разних живих бића, биљака, плодова и предела, усковитланих тела, ужасних места која изазивају страх код оних којих их гледају... јер то је та лепота и моћ цртежа као есенције првобитне сликарске технике, тај момент кад вучете линије

дугачке, моћне, кад спајате тело и дух преко сопствене руке у линију, а онда у уметнички израз. Линије имају своју филозофију, свој живот, овоземаљски и ванземаљски, у зависности од тога како се приближавају или удаљавају једна од друге, кроз међусобну интеракцију. На пример, линије које иду у шиљак својом тежином ка висини значе увек узвишеност духа. То су само елементи кретања линије, међутим, сложени спојеви линија дају и сложена естетичка дејства. Најзад долази до најсложенијих линија, линија човековог тела. Човек представља све. Он је симбол целе светске хармоније линија и у њему је све спојено. На том принципу се заснива целокупна јелинска скулптура, хеленска скулптура, а после и сви правци, да их не набрајам, у хришћанском периоду нове ере. Бесмислица је веровати да у стварању новог нема никакве узрочне везе са старим. Стваралачки акт је независан само у свом исходу, али док не дође до те границе која га детерминише, која га уобличава и конкретизује, он је само један процес у узрочној вези са старим.

Покушао сам да се на мом триптиху Милосрђе осети да пулсира цела трагична историја нашег народа, а опет да се кроз ту страшну борбу и те напаћене ликове огледа живот. Негација једне епохе треба да буде само негација рђавих вредности из те епохе и ранијих епоха, а не негација будућности и рушења на целој бесконачној линији живота. Хтео сам да спојим две епохе у један велики уметнички пројекат јер често се у историји дешавало, а дешава се и данас, да се једна школа са бестидношћу баци на ранију, као рецимо романтизам на класицизам. Зар се хришћанство није побунило на антику, да би се ипак у ренесанси цео сукоб завршио уношењем многих античких схватања у хришћанску уметност и књижевност?

Највиши уметнички споменици зато и јесу тако велики јер не одбацују прошлост. Они у своја здања стављају сваки ранији иоле успешан облик. Тако се иде у дубину, и у висину, и у ширину. *Било да живот ствара дух, или да дух производи живот, велика мисао се јавља само кад се све обухвати и кад се са свих страна види и осети. То је моје Милосрђе.*

ДРАГО КЕКАНОВИЋ

ДОРУЧАК У ЛОВАЧКОМ РОГУ

На крају сам пристао на ту каву с Милијем.

Одуговлачио сам, јесам, да се послјије тридесет и пет година сретнем с богатим рођаком, а вјеровао сам да имам добар разлог да одгађам каву с момком с којим сам одрастао, јер наш посљедњи сусрет нисам памтио по добру. Онда, 1990. године, Миливој, Мили, у свом пословном распореду није нашао ни пола сата да на миру саслуша моје јаде. А моји јади нису били мали. Као судија окружног суда, због кривих крвних зрнаца, како се говорило око мене у ружној шали, у пола радног вијека, дакле, остао сам без посла, занимања и звања, и требала ми је одређена свота готовине да положим адвокатски испит и отворим одвјетничку праксу. Али му о свему томе нисам могао разлагати преко телефона, а он ми је обећавао да ћемо се сутра свакако наћи, а онда је ту нашу каву, кавицу, одгађао у посљедњи час за неки други термин, све док ми се није јавио с аеродрома, на путу за Бугарску или Чешку, нисам запамтио, јер су му пропали преговори с *Јадран филмом* око пласмана *Гричке вјештице* (Марије Јурић Загорке, наравно) на америчко филмско тржиште, па не зна како да ми се исприча што је испало тако како је испало. А када сам смогао снаге да му укратко кажем да ми је требала позајмица готовог новца не већа од његове раскошне вечере с његовим пријатељима и пословним партнерима у *Еспланади*, Мили ми је довикнуо кроз смијех да одмах, чим положим тај адвокатски испит, узем први авион и долетим к њему, у Америку, као да тамо, у Чикагу или Лос Анђелесу, само чекају на моје одвјетничке услуге. Нисам га назвао, наравно, отада се нисмо чули.

И сада се јавио с аеродрома. Драги мој рођо, јавља ми се СМС поруком да га обавезно контактирам. Важно му је, неодгодиво му је важно (и то је поновио неодгодиво!) да се нађемо и попијемо каву, само

нека га зврцнем, кад ми одговара, ако могу ујутро, у вријеме доручка, у хотел Јегерхорн, у Илици 14, нека не бринем, лова није у питању, завршио је поруку, и могао сам га замислити тамо, на аеродрому, како се потихо церека осветничким смијешком славонског ђилкоша који се у страном свијету обогатио и остварио свој амерички сан. Шести-седми дан, не сјећам се више, одговорио сам му, изговором, (како другачије?!), да сам пред оперативним захватом на каротидама, и да нисам сигуран да ћу наћи времена за чаврљање о старим данима. Њега то, као што сам очекивао, нимало није омело да ми одговори како је спреман да се нађемо под било каквим условима и у било каквим околностима, нека му пошаљем адресу болнице и термин операције, он ће чекати да се пробудим из наркозе и да ми, ваљда не сумњам, (што се евентуалних трошкова око оперативног захвата тиче) стоји на располагању у сваком погледу. Што сам друго могао и очекивати?! Такав је Миливој, кад нешто науми, не обазире се на препреке. Предвече, истог дана, поручио ми је да неће отићи из града док се не сретнемо, и ја сам на крају, кажем, одустао од смишљања увјерљивијих изговора. Да му сад објашњавам како годинама већ избегавам сусрете с људима из прошлости, младости или дјетињства, свеједно, и да су ми у телефонском именику остала су само три-четири броја на која сам се одазивао, да се не могу сјетити кад сам посљедњи пут био на Јелачић плацу и у Илици, бесмислено би било. А онда, још би му теже било објаснити како се сада, неочекивано али истинито, пробудила она жеравица знатижеље за коју сам вјеровао да се одавно угасла. Да, без икакве рационалне жеље да сазнам одговоре на њих, све су ме чешће засакала питања: Због чега ме он сад треба?! Што је посриједи?! И зашто је тај човјек, рођак, у реду, прелетио хиљаде километара само зато да попије са мном каву?! И баш у том преуређеном али скромном свратишту с јадне три звјездице, опскурном за његов богаташки *image*. И то баш ујутро? За вријеме конвенционалног хотелског доручка?! Зашто, доиста? И чему?! Када одавно више ништа не веже америчког бизнисмена, филмског продуцента, менаџера, или шта је већ био, *celebrity* и честог госта *afreparty* и филмских таблоида, (и чега све не?) с пензионером који са страхом гледа како цијене у квартовском дућану дивљају из дана у дан и пажљиво одваја сваки еуро из џепа?! Када, чак и да заборавим оно давно понижење, нас двојица више немамо ни о чему разговарати! Било па прошло! Тим прије што је он заборавио да је у Загребу тих неколико студентских својих година био под туторством мојих родитеља. А све зарад успомене на његову мајку Софију, некаку даљњу рођакињу моје мајке Маре. Све док се, помахнитао за филмом, држећи се за сукњу неке вижљасте италијанске костимографкиње, помоћне гардероберке заправо, на некој италијанско-југо филмској копродукцији, није отиснуо у свијет. „Не бринимо, Маро, тај ће се снаћи!“ сјетио сам се да мој Ђуро тјешео мајку.

Задрхтао сам, међутим, кад сам угледао Миливоја, Милог, како се гегуцкајући и скакућући с ноге на ногу као младић спушта с ката низ степенице. Заборавио сам, по свему судећи, да ме је давно својом немарношћу, било чиме, онако гадно понизио и повриједио, изневјерио како само рођак може изневјерити рођака, сад сам једва дочекао да га загрлим. Не знам, међутим, што ми је било, устао сам из фотеље, раскопчао капут и потеглао непостојећи револвер из непостојеће футроле и повикао: „Потегни и пуцај, каубоју!“

Не, лажем, није тако било. Морам сада застати на тренутак, и морам признати да ме је Мили затекао и изненадио, не знам због чега сам другачије замишљао осамдесетогодишњег Амера, не знам, кажем, јер се он појавио на вријеме, тачно у минут, гегуцкао се, а увијек се тако гегуцкао, и као дјечак, али сада с правим, ручно израђеним кожним каубојским шеширом од говеђе коже, одјевен баш онако како се одјевају они који подражавају *western* моду. Ваљда сам се због тог каубојског шешира, док се он тако гегуцкао раширених руку и насмијан, стрмоглавио у дјетињство и наше будаласте револверашке обрачуне на арманишту његове родне куће, иза штагла и торова и свугдје би нашли мјесто за обрачуне, ваљда сам због тога, понављам, поново симулирао окршај и рекао то што сам рекао, повикао још и: „Готов си! Паф, паф!“ Мили је такође био затечен, најприје је застао, разјапљених уста, а онда је затетурао и грохотом се насмијао. „Јеси ме?! Јеси, богара му! Равно у срце! Ово ти је први пут, зар не, да си био бржи! Није ли ти ово први пут да си био бржи?!“ поново је загрохотао и шеширом покрио непостојећу смртну рану.

Онда смо се тек загрлили и изљубили, а мени су пред очима пролетјеле слике двојице дванаестогодишњака који се котрљају низ падине воћњака и ваљају у високој трави пропланака, тамо, у Славонији, испод Папука. Миливој је, наравно, био освјежен туширањем и заливен свим скупим парфемима свјетског путника, али ме у том нашем загрљају изненада заплуснуо мирис његовог зноја, смрадан и неподношљив до повраћања, сјећање ме је, да, поново запухнуло и вратило у врућа љета када су ме родитељи, послвије бронхијалне терапије у Велом Лошињу, остављали да проведем још седмицу, двије тамо, у воћњацима и виноградима, на ливадама мајура подно Папука, код некакве даљње мајчине тетке, на најчишћем, тврдили су, зраку на свијету. А ја сам, градско дијете, ипак, то доживљавао као најгору казну. Тежу од велолошињских терапија. Мрзио сам село, нисам га подносио, заиста, повраћао сам од мириса крављих балеге када бих се пробудио, још бих мучније повраћао на откосима покошене траве у воћњацима и виноградима Миливојевог дједа Петра. Ни данас не знам како сам преживио оне обилне доручке с цврчањем печене сланине и стално нуткање: „Једи, дико! Једи, па поврати, ако мораш! Али једи! Жив створ мора јести, синко! Мора!“ тетке Софије, Миливојеве мајке. И јео сам, трудио

сам се да једем, заиста сам јео, трпао у себе, а касније бих објаснио самом себи да сам то радио само зато да се, колико-толико, могу супротставити рвачким захватима њеног сина, његовим подметањима ноге у сваком закораку, обарању на земљу и гушењима хиперактивног вршњака, ништа није помагало што ме је тетка Софија, Жофа, како су је сељани звали, узимала у заштиту, и што је она знала да шибом ошине непослушног насилника, његово се злостављање настављало из дана у дан. Истина је, да, Мили се стално испричавао да ме гњави за моје добро, да не останем загревачки мекушац, већ да се, колико сутра, може похвалити својим рођаком, правим градским фрајером који не узмиче ни пред киме; тако се увијек оправдавао кроз смијех и гњавио из дана у дан, изазивао ме је да се песничимо и рвемо, показивао ми је чудо захвате и бацакао у сламу и сијено, а онда би ме засипао загрљајима пуним зноја када бих га послушао. Да ствар буде гора, одрасли су (моји и Мара и Ђуро, и тетка Софија, и дјед Петар) почетком јесени и школске године с правом закључивали како ми је та промјена зрака толико добро дошла, и да од проклетог бронхитиса више нема ни трага.

„Потегни и пуцај, каубоју“, потихо сам се огласио када је Миливој напокон утихнуо и престао да се смијучка и грохоће. Да, прошли смо већ и ту фазу нелагоде која наступа у оваквим закашњелим сусретима људи који се дуго нису ни видјели ни чули, и који сада испитивачким погледима провјеравају шта је од кога остало и да ли је вриједно да се уопће поново огласе или да и ово сретење што прије забашуре глупим фразама и ријечима које се позивају на успомене, сјећања, а заправо ништа не значе. Јесам, издржао сам онај тврди, ледени поглед бившег славонског клипана из воћњака његовог дједа а сада доларског милијунера, маркантног, очуваног старца с траговима пластичних операција, али савршено смирених и контролираних покрета. „Потегни и пуцај, каубоју!“ поновио сам, сада већ с неочекиваном чврстином у гласу.

У почетку, мој Миливој није знао одакле да почне. Почео је да размјешта шалице на столу, премјештао је свој шешир час на једну, час на другу страну стола, али је брзо одустао од тог премјештања и сабрао се, дубоко је уздахнуо, хукнуо, у ствари, а онда ме упитао: „Сеже ли твоје памћење, рођо, до нашег дјетињства? До тамо негдје шездесетих година, до почетка шездесетих, можда баш до шездесете, шездесет прве, свеједно, до тога дана кад смо заједно гледали Бен Хура, оног с Чарлтоном Хестоном у кину Балкан?! Када сам први пут дошао теби, у Загреб?! Први пут ја теби, а не ти мени, памтиш ли, сјеђаш ли те?!“ Морам признати да сам био затечен питањем, али само закратко, довољно да се сад и сам гласно насмијем. У посљедње вријеме дешава ми се да ми на памет долазе, без повода и разлога, или им ја не умијем открити повод и разлог, неповезане неке кратке слике из давне прошлости. Читао сам, да се разумијемо, о томе да се у старости јасније присјећамо лица и догађаја из дјетињства него што смо у стању запам-

тити гдје смо прекјуче били и шта смо јуче јели, у доколици сам читао и неке научне студије о томе, кажем, али им нисам придавао велику пажњу, још увијек сам вјеровао да имам мање године него што ми пише у документима. Бен Хура се, међутим, добро сјећам, стајање у дугом реду за драгоцјене улазнице нисам могао заборавити; ред се протезао преко цијелог Прерадовићевог трга, све тамо до нашег Храма Светог Преображења Господњег. Кимнуо сам Милом да се сјећам свега. И његовог првог доласка мени у госте, када га је тетка Софија послала на пут да се нађе при руци дједу Петру на великој Пољопривредној изложби воћарства и виноградарства на загребачком Велесајму, и нашег дописивања око тога шта би волио да посјети у граду; и његовог узбуђења што ће му се пружити прилика коју никако не жели пропустити: да види Бен Хура у правом кину, а не у оној мрачној шкатуљи од локалног кина Папук, или како се већ звало то његово кино за чије је улазнице, на ужас тетке Софије, крао јаја, не само из њихов кокошињца.

„Сјећаш се, дакле?“ запрепаштено је поновио Мили.

„Сјећам се, човјече!“, гласно сам потврдио и поново кимнуо, једном, па још једном, и кимнуо би још једном да он није гласно отхукнуо с олакшањем, чак се придигао из фотеље, па се насмијан стровалио натраг, затоптао оним каубојским чизмама, не знајући што ће са собом од среће. „Ево о чему се заправо ради, рођаче“, једва је прошапутао некуда у страну.

Услиједила је исповијест коју не умијем овдје поновити од ријечи до ријечи. Никада, наиме, у својој дугогодишњој судачкој, а послјије и адвокатској пракси, нисам умио да у записник дословце поновим туђи исказ; увијек сам то препуштао тајницама, записничару, на крају расправе. Одавно сам, још из очеве адвокатске канцеларије, понио поуку да су у расправама, људским споровима, било каквим, ријечи најмање важне, да баш оне, ријечи, кривотворе истину. Истина је света, ако је уопће има, и слична љубави, ако је уопће има. Тачка. Јер истина је обично у утиску, дојму, како хоћете да то назовемо, њој ријечи не требају. Знаш, знаш да би сада, за оно што вам желим испричати, и те како било пуно упечатљивије да вам Миливојеве ријечи посложим од слова до слова, као доказ и документ, тим прије што је он говорио разговријетно и полако, онако како се изговарају пажљиво припремане и напамет научене реченице; што је заправо била истина јер се он више обраћао мобителу него мени. „Не смета ти ваљда што ово снимам?!“ упитао је када сам га погледао. „Снимај, шта би ме то сметало“, одговорио сам и слегнуо раменима. Он се осмијехнуо и одмах је наставио, као да је и та сцена већ била предвиђена запамћеним сценаријом, и била је, по свему судећи, јер ми се Мили сљедећом реченицом неочекивано потужио на захтијевног писца својих мемоара, пристојно плаћеног *ghostwritera*, писца духова, како би се то неспретно превело. Тај се *ghostwriter*, који преузима твоје име и твој живот и онда пише о теби и твом животу као

да је сад он ти, твој дух од писца, дакле, тај се одједном појавио са захтјевом, на који му је уговор давао за право, да преуреди уводно и почетно поглавље мемоара, јер њему (слушај само, ко је он?! нула, нико и ништа!) недостаје увјерљивија прича, доказ, интрига, измишљотина, било што због чега се, у ствари, тада још увијек млади и талентирани, доказани и остварени асистент филмске режије, савршени организатор снимања, техничко лице али рођени филмација, алфа и омега филмског сета, одлучио да побјегне од комунизма, сиромашног Истока и потражи срећу на Западу у Калифорнији, наравно, у Холивуду, дакако, па онда у Чикагу, у ком је већ постао продуцент и зарадио први милион. Јесте, признаје, њему је тек тада, (наивној славонској сељачини, баш се тако горко осмјехнуо!) постало јасно да га издавач жели, као толике из Европе, из Источне Европе, како они кажу, промовирати као жртву политичког прогона и апатрида, јер би мемоари имали далеко бољу прођу, а он то никада није био. Барем ја могу посвједочити. Као што могу посвједочити да га политика никад није занимала и да је од малих ногу био опчињен филмом и покретним сликама. Али посао око његове монографије је био при крају, и више није имао избора.

А сад је и он, усталом, надошло му је то у богаташкој доколици, одједном пожелито да у прошлости пронађе и препозна онај пресудни тренутак, догађај, *ружин пулољак* Орсона Велса, приказ и слику у којој се прелама његов живот и указује одбљесак нечег новог што треба тек досегнути, али је толико вриједно да се без жалости напушта све што си био до тада јер си наслутио неког другог себе, новог, узбудљиво новог и достигнуог. Данима је он, тако, мјесецима прекопавао по годинама које је оставио иза себе, темељито се, студиозно враћао унатраг, све док му из таме успомена није искрсао овај *Ловачки рог* у Илици и лица двојице дјечака, дванаестогодишњака, тринаестогодишњака, колико смо већ тада имали, за доручком, уз бијелу каву, топле кајзерице с путром и мармеладом. Сјетио се затим да је био окупан свјетлошћу лустера и да је с радио-апарата допирала стишана музика, или је то била плоча на грамофону, јер је неки мушки глас непрестано понављао *Мој Загреб как имам те рад*, или тако нешто, док је он зурио у прозор испред ког су промицали јутарњи пролазници и помишљао како би било лијепо, да су се велика врата далеког свијета одшкринула први пут баш овдје, у овом граду, када је први пут помислио како би било лијепо да се тако сваки дан доручкује, далеко од мукања жедних крава (које треба напојити) и квоцања кокошију на буњишту.

Ох, како сам одједном промрзао и некако устукнуо, толико да сам се изненада стресао, што ни њему, Милом, није промакло. „Зар није било тако, рођо?!“ прошапутао је са зебњом у гласу. „Рекао си да се сјећаш тог доручка?! Судија си, адвокат, шта ли си, па пресуди?!“ завапио је, уносећи ми се у лице. Поново сам закимао, трудећи се да будем што увјерљивији. „Било је баш тако, Мили!“ рекао сам, и сам запрепаштен

како увјерљиво лажем, свјестан да ни њему сад ријечи више ништа не значе, и да морам издржати његов ледени поглед. Издржао сам га, загрљајем сам одговорио на његов загрљај.

Јер није било тако, наравно.

Мили тада није прошетао Загребом, није ни стигао до Ловачког рога, а камоли на пројекцију Бен Хура, јер га моја Мара није пуштала од себе, чим га је на колодвору примила за руку, пригрлила га је у наручје, онако како се грле болесна дјеца, искусној болничарки није промакло да мали гори у ватри шарлаха, а она никад није губила вријеме, Мили је прву инјекцију пеницилина добио у колодворској амбуланти Црвеног крижа. Ђуро и ја смо одвели и смјестили дједа Петра у хотел. Никад нећу заборавити, јер и данас памтим колико је био тежак дједов војнички кофер, чинило ми се да је натоварен камењем. Али није он, наравно понио камење из потока испод својих воћњака, не. Кофер је био пун нарезане шунке и сланине, месних кобасица и црвеног лука, ту је била и стаклена буклија славонске шљивовице, понио је чак и дрвену пастирску соленку. „За сваки случај, нек се нађе!“ понављао је старац потихо. Послије смо сишли на доручак, баш онакав какав је Мили описао, обасјан лустерима и озвучен слаткоћом шлагера, а послије кратког сашаптавања одраслих схватио сам да сљедећа три дана нећу морати ићи у школу, јер морам бити дједу на помоћи, и овдје у хотелу и на Велесајму, и да се свуче и да се обуче, а Ђуро ће доћи по мене у десет сати навече, до Британског трга на ком смо становали, уосталом, ионако није далеко.

Али тих дана се нисам наспавао. Миливој ме је чекао у покрајњој собици за наше слушкиње, за дјевојке, у ствари, које је моја Мара доводила с времена вријеме из амбуланте, бринула се о њима, неке је чак и поудавала из те собице. Рекао сам чекао, а заправо би требало рећи нестрпљиво дочекивао, још увијек у врућици, али разрогачених очију, без имало стрпљења да му препричавам, од сата до сата, шта се то догађало са мном и дједом тога дана, и у хотелу Језерхорн, и тамо на Велесајму. Познавао је он добро свог дједа, већ га је запамтио како се шепури на тим изложбама и мазно глади брк, разгледајући излошке јабука и шљива осталих конкурената, сигуран да ће баш он опет побрати све златне и сребрене медаље, похвале и плакете. Да ће, када га жири прозове, најприје извадити велику марамицу украшену везом и хучно се ушмркнути, па затим пажљиво поспремити марамицу у џеп хлача, и да ће затим разгрнути самтани сако и палчевима потегнути широке нарамнице и пустити их да му заупцкетају на прсима, све је он знао. Више, пуно га је више занимало да ли су тог јутра сервирали кајзерице с пекмезом од вишања, а онда би још пожелио да му још једанпут опишем сусрет Бен Хура с губавом мајком, велики пламен који ће заувјек уништити ту пећину губаваца. Да, да ми не пропадне улазница, на наговор родитеља, повео сам и дједа Петра у кино. „Хајде да видим и то чудо,

Миливоје“, одговорио је. Тако је да било, поштовани читаоче. Дјед Петар ми се тако обратио. Некад би ме, ионако, звао мојим именом, а некад именом свог унука. Мене је силно то забављало, признајем; нисам имао ништа против да будем и Мили. Нимало ми, међутим, није било забавно када је старац након пола сата почео хркати, имао сам доста мука да не захрче гласно када цијела дворана шмрца и плаче.

Ето, тако је то заправо било. У једном часу, часку, у ствари, док је Мили гегуцкао према степеништу, помислио сам да га позовем и да му кажем пуну истину о том његовом доручку у *Ловачком розу*, о свему. Брзо сам отклонио ту примисао, још брже него што ми је дошла. К врагу и освета, к врагу и понижење, сјети се да ти Ђуро и Мара никад не би опростили да се светиш роду рођеном, ако родбини не можеш помоћи, онда се барем не освећуј, мрмљајући сам поновио њихове ријечи. Био сам одсутан неколико тренутака, свакако. Јер нисам видио да је Мили застао на првој степеници и потегао непостојећи револвер заклоњен шеширом, повикао *паф-паф* – и опалио. Уз поцупкавање, громогласан смијех и галаму:

„Јесам те, рођаче! Јесам те!“

„Јеси, Мили! Јеси!“ , довикнуо сам му, умјесто поздрава.

А онда сам и ја поспремιο своје наочале, изашао на Илицу и зако-
рачио према трамвајској станици. Корачајући кроз мноштво пролазника, помислио сам како сам, ето, ни крив ни дужан, постао и тај *ghostwriter*, продавац прича које се нису а заправо јесу догодиле, али, једном испричане, одједном постоје као да су се заиста збиле, и нисам се уопће осјећао лоше, напротив.

ИВА МАНОЈЛОВИЋ

Интервју са Драгишом Бојовићем

КОЛАШИНСКИ БИСЕР И ЊЕГОВ ВЕЧИТИ ДУЖНИК

Иако су га животне околности навеле да напусти Ибарски Колашин, Колашин њега никада није. Као „нечујни зов завичаја, сакривен у срцу“ формативно је утицао на целокупан лични и професионални живот Драгише Бојовића, професора књижевности и предавача неколико предмета на Универзитету у Нишу и Косовској Митровици. О свом „вечном Колашину“ и другим темама говорио је за наш часопис.

„Јеванђељски трпети,
хришћански се
уздизати, дочекати у
старозаветном духу
време које ће доћи и
вратити нам стари
колашински понос и
достојанство“

Чини се да је Ибарски Колашин непресушни извор Ваше инспирације. Шта га чини толико посебним? Шта сте научили од њега?

Спадам у оне ствараоце, и у науци и у књижевности, који завичај сматрају важним чиниоцем у развоју и стваралачком формирању, али је за мене завичај и више од тога. Он је, у овом тренутку, и једна од мојих брига, јер се налази у непрестаној опасности, изложен је латентном терору, трн је у оку

онима којима је вековима био последња брана надирању на север. Упркос томе што је људи све мање у њему, он се не помера са свог места

„Само је
 Колашину дано
 да може
 истовремено да
 гледа и Косово, и
 Метохију и Рас.
 Да их помилује,
 закрили, ако
 треба и утеши.
 Косово је
 Колашину нада,
 Метохија му је
 вера, Рас му је
 љубав.
 Сви се у Србији
 могу одрећи
 Косова,
 Метохије и
 Раса.
 Колашин се
 одрећи не може.
 У њиховом је
 вечнол
 загрљају” –
 исечак из беседе
 „Вечни
 Колашин”

упозоравајући нас да је он нама дао много више него ми њему. Колашин је посебан по својој прошлости, по људима који га чине, има особену природу, Мокра и Рогозна га издвајају од других области, али печат њему даје, више од свега другог, етичка и епска вертикала, која спаја земљу и небо, свет и есхатон. Она и данас опстаје, али и опомиње на све наше падове.

Кад бисте упоређивали Колашин каквим га описује Григорије Божовић са оним што је Колашин данас – шта бисте издвојили као главне сличности и разлике?

Мислим да је исто осећање припадности. Колашин, без обзира на тежак историјски тренутак, и данас је у непрестаном крету и уздизању, али је несумњиво и у грчу. Преврће се, пада, устаје, мрмољи и гунђа, немиран је и неспокојан. Осећа да је остављен, али зна да нема куда већ да буде ту где јесте.

Када је реч о разликама, највећа је и најболнија она која нас подсећа да нема више оних великих људи какви су некада били. И наше су генерације дале својеврсне колашинске заточенике, спремне да Колашину дају све. Време им, ипак, није било наклоњено. Није их уздигло, није им дало прилику, а они су, као и они велики раније, волели свој Колашин.

У беседи „Вечни Колашин“ 2007. године пишете: „И наше је време изнедрило праве Колашинце. Они су се придружили оним прецима којима је Колашин био свет и зато постао вечан“. Прошле године у „Писму Григорију“ кажете: „Зато не долази, стани ... Немаш код кога“. Шта се у међувремену променило?

Подсећам да је та беседа изговарана у Колашину пре осамнаест година. Тада смо били постојанији, нисмо били понижени. У међувремену је Колашин, најмање својом заслугом, понижен. Узето му је све што му се

могло узети. Остао је само понеки узмах у култури, образовању. Све остало се свело на грчевиту борбу за опстанак. Имам, ипак, наду. Јеванђељски трпети, хришћански се уздизати, дочекати у старозаветном духу време које ће доћи и вратити нам стари колашински понос и достојанство. Наравно, то без нас самих није могуће, а биће могуће ако сами не одустанемо од тога.

„Иако је тешко, могуће је данас имати човека чији се лик формира по угледу на икону Христа и његових угодника“

Како се у овим турбулентним временима управљати према начелима која нам је завештао Свети Сава, који је важна окосница Вашег научног рада и који се, захваљујући Вашем залагању, изучава у оквиру засебног предмета Свети Сава у српској књижевности?

Ако буде мало резигнације у мом одговору, то је пре свега због чињенице да су и ове генерације Срба више формално усмерене према Светој Сави, свечарски и кампањски, него што заиста познају и чувају његове завете. Свети Сава нема данас заслужено место ни у Цркви ни у народу. То није потребно њега ради, потребно је нас ради. Да сазнамо зашто смо били *изабрани* и *савршени* народ и шта је потребно да се врати светосавском идентитету, светосавској просвети и светосавској цркви. Потребно је прво ово последње. Ако се то догоди, све друго ће имати природни след. Трудим се, колико је у мојој моћи, да своје студенте, своје ученике упутим на пут Светога Саве.

Придаје ли се довољно пажње лику и делу Светог Саве кроз образовање и може ли се другачије?

На филолошким и филозофским факултетима Свети Сава има заслужено место, маргинализован је, као и Владика Николај и Отац Јустин, на богословским факултетима. Нема га довољно у основним и средњим школама. Може се и мора другачије.

Отац сте три одрасле ћерке, љубав је трајна тема Вашег песничког живота, а времена су све изазовнија. Чему сте их учили и како млади родитељи да прилагоде васпитавање деце у све захтевнијем добу?

Вероватно је педагогија напредовала, али су резултати васпитавања обрнуто пропорционални њеном напретку. Свакодневно смо сведоци тога. Погледајте само на шта личе школе. Пошто сам традиционално васпитан у сеоској породици, која није била изложена утицају девијација савременог доба, трудио сам се са својом супругом да деца усвоје исте традиционалне и проверене српске вредности. Свакако, вредности су универзалне и нису само српске, али ја сматрам да смо

их као народ доста дуго и с љубављу обликовали, тако да оне имају и национални печат. Потпуно сам уверен да ће моје ћерке истрајати у васпитавању своје деце на начин како су оне васпитане. И још боље. Важно је само да дух савременог изопаченог доба буде изопштен и да заврши код оних који су га и створили. Иако је тешко, могуће је данас имати човека чији се лик формира по угледу на икону Христа и његових угодника.

Драгиша Бојовић је универзитетски професор, књижевни критичар и историчар, песник и теолог. Рођен је у колашинском селу Бање 1964. године. На Филозофском факултету у Приштини дипломирао је на Одсеку за југословенске књижевности и српскохрватски језик, магистарске студије завршио је 1994, а докторирао 2000. године. Предаје неколико предмета на Универзитету у Нишу и Универзитету у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици. Аутор је више од 150 научних радова, двадесет књига, две збирке песама и добитник неколико награда за књижевни и научни допринос.

МИЛАН УТВИЋ

ПИСМО ИЗ ШВАЈЦАРСКЕ

*Кренуо сам по знање,
нашао сам систем*

Пре нешто више од седам година, кренуо сам из Зубиног Потока ка Лозани – граду у западној Швајцарској, на обали Женевског језера, са циљем да наставим усавршавање кроз докторске студије на једном од најцењенијих светских универзитета. Главни мотив је било знање и бављење науком на највишем могућем нивоу. Данас, када погледам уназад, видим да сам добио много више од знања – постао сам део једног уређеног, правичног и другачијег друштва.

Када говорим о Швајцарској, не говорим о савршенству. Говорим о једној другачијој врсти свакодневице – тихој, организованој, али дубоко смисленој. Говорим о земљи која је научила да поштује време, простор и људе. О систему који не зависи од једног човека, већ од колективне свести да институције не постоје саме због себе, већ због грађана. Говорим о култури у којој је ћутање понекад већи знак поштовања него стотину речи, и у којој се поверење не тражи – оно се гради.

De gustibus non est disputandum, те тако не желим да дискутујем о томе да ли је „боље овде или тамо“, већ да подстакнем младе који ово читају да се отвори простор за промишљање – шта можемо научити. И како, у времену кад свет делује истовремено и ближе и даљи него икада, можемо изградити једну нову врсту идентитета: оног који није затворен у границе пасоша, већ отворен за вредности које функционишу.

Ова прича није само о мени. Она је и о Србији. О земљи коју волим, која ми је дала основу, језик, корене. Али и о земљи која се још увек тражи. О земљи у којој млади често губе поверење, не због мањка потенцијала, већ због вишегодишњег разочарања. Можда, кроз ово поређење, можемо осветлити и пут напред – не као копију Швајцарске, јер то није ни могуће ни пожељно, већ као аутентичан пут Србије која учи од оних који су нешто већ постигли.

Морам истаћи да у овом тексту никако не претендујем да узимам улогу социолога, јер то и нисам, већ да изнесем лични доживљај стварности, са нарочитим освртом на оне ствари у којима се Србија и Швајцарска највише разликују, и које су на мене оставиле посебан утисак.

Мит о „срећној“ земљи

Многима можда делује да су Швајцарци „рођени под срећном звездом“ и да су њихов успех и стабилност плод њихове неутралне позиције између три велике европске силе, где се неретко иза кулиса решавала судбина светског поретка. Једнако је валидно претпоставити и да је њихов успех плод среће или историје, која их није толико ломила као нас. Истина је, међутим, дубља – и, по мом мишљењу, вреднија за анализу. Наиме, оно што Швајцарску чини успешном није срећа, већ системска упорност. Није богатство, већ доследност. Није само традиција, већ способност да се традиција прилагоди новим временима, а да притом не изгуби своје језгро.

Док сам завршавао докторат у Лозани, пролазио сам кроз оно што бих данас назвао двоструком транзицијом – стручном и личном. Стручно, јер сам из образовног система Србије прешао у модел заснован на

практичној примени знања, уско повезан с индустријом, где се вредност науке директно мери резултатима. Насупрот томе, у Србији сам науку доживљавао на много романтичнији начин, пре свега као интелектуалну авантуру или лични идеал. Лично, јер сам морао да учим како да живим у земљи у којој „неписана правила“ имају снагу закона, и где нема места „сналажењу“ у класичном балканском смислу. Научио сам да се успех мери дугорочно и постојано, кроз јасно дефинисане резултате.

Кроз седам година живота у кантонима Во и Вале, упознао сам једну земљу која је далеко разноликија него што то већина споља види. У кантону Во, где доминира француски језик и дух западне Европе, живот је софистициран, институционализован, са нагласком на културу, образовање и грађанску пристојност. У кантону Вале, који је више планински, конзервативан и лингвистички мешовит (француски и немачки), традиција, вера и локална заједница имају снажну улогу. Ипак, оба кантона функционишу унутар истог система, заснованог на међусобном поштовању, правилима и спремности да се свако побрине за своје, али и поштује туђе.

Лични утисци

У првим месецима мог живота у Швајцарској, много тога ме је изненађивало, али нису то биле спектакуларне разлике – већ ситнице. Оне свакодневне, „обичне“ ствари које сам годинама узимао здраво за готово, а које су овде функционисале по сасвим другачијим правилима. И управо у тим малим, готово не приметним детаљима почињу да се откривају темељи једног другачијег друштва.

Мој први озбиљан сусрет са администрацијом у Швајцарској десио се када сам, по доласку, отишао у општину да се пријавим. Нисам говорио ниједан од званичних језика – ни француски, ни немачки, ни италијански – а дошао сам са папирима, формуларима и страхом да ћу погрешити нешто и бити враћен. Ипак, тамо ме је дочекао службеник који је, видевши моју несигурност, изашао из своје канцеларије и пришао да ми помогне. Стрпљиво ми је објаснио сваки детаљ на формулару, а документ који нисам имао у том тренутку било је довољно проследити имејлом, без заказивања новог термина. Није се ту зауставио – дао ми је прецизна упутства како да дођем до друге институције, објаснивши ми на који начин могу најбрже да стигнем користећи градски превоз. Нико га на то није терао – једноставно је помогао јер је то било природно. Такав приступ, у којем ми је неко у државној служби без резерве олакшао живот, био ми је у том тренутку право изненађење.

Био је то тренутак када сам почео да схватам да су овде институције стварно ту да служе грађанима, а не обрнуто.

У сасвим другачијој ситуацији, али подједнако упечатљивој, доживео сам једно искуство које ме је натерало да преиспитам сопствена очекивања. Шетао сам Берном и, пролазећи поред старог каменог моста изнад реке Ар, видео сам човека како стоји поред своје унучади која су се играла на ниској каменој огради – испод које је зјапила провалија од тридесетак метара. Њихова игра ми је деловала безбрижно, али мене је хватала нелагодност. Страх од висине, празног простора, и сама чињеница да се деца налазе на ивици без икакве заштите – све то ме је натерало да приђем човеку и замолим га да их склони. Рекао сам му, искрено и забринуто, да би могли да падну. Он ме је само погледао и хладно, готово равнодушно, одговорио: „Ако се ви бојите, то је то ваш проблем. Ако се њима нешто деси, то постаје мој проблем.“

Његове речи су ме пресекле. Очекивао сам бар трунку разумевања, макар да климне главом. Уместо тога, наишао сам на зид. Није ме увредио, није био агресиван, али из његовог става је било јасно да сматра да се мешам у нешто што ме се не тиче. У том тренутку нисам знао како да реагујем. Остао сам затечен. Није ми било јасно како неко може тако мирно да посматра ситуацију која мени делује као потенцијална трагедија. Али управо та сцена ми је отворила очи. Схватио сам да у овом друштву постоји дубоко укореењена граница између твоје и туђе одговорности. Нема жеље да се управља туђим понашањем, нити очекивања да други преузму твоје страхове. Такав приступ може да делује хладно, и за мене то и јесте био шок. Али то је део њихове свакодневице – не зато што су равнодушни, већ зато што верују у границе између личних светова.

Нешто што ме је посебно изненадило и што још увек тешко прихватам јесте однос друштва према трудницама и женама са малом децом. За разлику од Србије, где се трудницама готово увек уступа место у градском превозу или даје предност у реду, овде сам често био сведок ситуација у којима труднице стоје у препуном возу, а ретко ко осећа потребу да им понуди своје место. Исто тако, у пошти или у продавници, жене са бебама чекају у дугим редовима заједно са свима осталима, без икаквог знака посебне пажње или разумевања. Ова појава ме наводи да се запитам о томе да ли се ради о недостатку емпатије или је реч о другачијем схватању једнакости и индивидуалне одговорности. У друштву које толико инсистира на равноправности, можда се такви гестови сматрају непотребним, али ми је ипак тешко да се навикнем на слику друштва у којем овакви мали изрази солидарности изостају.

Са друге стране, оно што ми нарочито прија у друштвеном опхођењу јесте култура поздрављања пролазника на улицама. По доласку у Швајцарску, то је била једна од ствари које су на мене оставиле снажан позитиван утисак. Шетајући или возећи бицикл кроз мања места или

стамбена насеља, пролазио сам поред кућа, окућница, људи који шетају, косе траву, обрађују вртове, где би ме готово сваки појединац поздравио са „добар дан“. Једноставно, ненаметљиво, као нешто што се подразумева. Тај поздрав није био знак знатижеље, нити позив на разговор – само кратка потврда да вас виде и да постојите у истом простору. У Србији, чак и у селима, таква непосредност се све ређе среће. Иако су људи често резервисани – овакав израз пристојности само потврђује да се иза те резервисаности крије дубоко укоревљено поштовање према другима и свести о заједничком животном простору.

Временом сам научио да овде друштво функционише управо кроз такве мале ствари. Нема много великих речи, нема театралности, нема јавних испада осећања. Али зато има реда, поштовања и неке чврсте, свакодневне доследности. Људи не маре превише за то шта други мисле, али се зато труде да не сметају. Не намећу своје ставове, али их не крију. И никад не очекују да им ико ишта дугује, осим – основног поштовања.

То искуство низа малих сусрета и неочекиваних реакција, променило је начин на који посматрам друштво уопште. Научио сам да не мораш да будеш бучан да би био присутан, нити да будеш познат да би био поштован. У земљи у којој људи ретко показују емоције наглас, оне се можда јасније виде – у делу, не у речи. И што сам више посматрао, то сам више разумео: оно што смо ми научили да зовемо „хладноћом“, овде је често само простор који се оставља другом човеку.

О друштвено-политичком уређењу

У таквом систему, где се поверење не гради кроз пароле већ кроз праксу, директна демократија није фолклор — већ алат који се свакодневно користи. Грађани не гласају само о уставним питањима, већ и о темама које директно дотичу свакодневни живот и државне приоритете.

Тако су, 2018. године, одбили иницијативу да се укине такса за јавни медијски сервис (Billag) — упркос високој цени, већина грађана проценила је да квалитетан, независан информативни и културни програм вреди више од уштеде на рачуну. Пет година раније, 2013, грађани кантона Граубинден су одбили кандидатуру за организацију Зимских олимпијских игара 2022. године јер нису били спремни да стотине милиона франака издвоје за манифестацију коју доживљавају као привремени спектакл са неизвесним бенефитима. Опрез према трошењу јавног новца превагнуо је над престижом.

Слично су поступили и 2016. године, када су на референдуму одбили увођење безусловног основног прихода за све грађане, иако је предлог имао хуман и социјално прогресиван карактер. Грађани су га одбили јер нису били уверени у економску одрживост и последице по тржиште рада. Такви референдуми не значе да народ увек бира оно што би неко назвао „напредним“, али значе да бира свесно, информисано и одговорно. И оно што је кључно — сноси последице својих одлука. У томе се и гради политичка зрелост: не кроз изговоре, већ кроз учешће.

Политичка зрелост која се огледа у директној демократији ослања се на још једну карактеристичну особину Швајцарске — прихватање разлика међу регионима као природног стања ствари. Ова земља није хомогена. Напротив, подељена је на 26 кантона, четири језика, низ културних идентитета, религијских традиција, економских модела и историјских путева. Ипак, функционише складно, тихо, прецизно — не зато што су сви исти, већ зато што сви поштују заједничка правила игре.

У Женеви осећате космополитизам, присуство међународних организација, мешавину језика и култура. У Тићину доминира италијански језик, медитерански дух, опуштенији ритам, али и снажан локални понос. У циришком региону све је брже, професионалније, тржишно настројено, док су у планинским кантонима, попут Валеа, Швица или Граубиндена, људи више везани за традицију, природу и локалне везе.

У својим годинама у Воу и Валеу видео сам ту разлику изблиза: између урбане, рационалне организованости и планинског, споријег, али дубоко укорененог света. Ниједан кантон не покушава да наметне свој модел другом. Нема захтева да се уједначи говор, стил живота, чак ни порез. Неки кантони су конзервативни, други либерални; неки богатији, други скромнији. Све то функционише јер постоји поверење да ће

свако преузети одговорност за оно што му припада и поштовати оно што дели са другима.

И то је можда најважнија лекција коју носим из ове земље: политичка зрелост и склад нису резултат једнакости, већ поштовања правила игре. Разлике саме по себи не деле; деле нас само кад их користимо као оружје. У Швајцарској се друштвене вредности не преносе кроз паролe, већ кроз свакодневни пример. Нема слогана, али има правила. Нема великих речи, већ тихе доследности. Ред се не одржава зато што неко мотри, већ зато што се верује да без реда нема заједнице.

О складу са природом

У Швајцарској природа није украс. Није нешто што се посећује с времена на време, нити служи за сликање. Она је део свакодневног живота — тихо присутна у начину на који људи проводе време, планирају викенде и бирају ритам дана. Петком поподне већ се пакују ранчеви, бицикли, шатори, скије. Породице одлазе у планинске колибе, кампове крај језера, на стазе које познају по именима, као што неко други зна имена улица. Викенд се не троши — он се користи.

Тај однос према слободном времену нема у себи напетост „одмора“ који мора бити савршен. Нема јурњаве. Само покрет, тишина, присуство. Деца трче боса, пењу се на стене, прљају се у блату. Родитељи се не узнемиравају због прљавштине, бактерија или подераних панталона. Верују да дете које је физички слободно — расте стабилније.

Здрав живот овде није тема — то је навика. Скоро нико се не хвали тиме, али готово сви живе тако. Многи моји пријатељи и колеге са посла у току једне седмице стигну да практикују више различитих активности — од скијања, до веслања, затим бициклизма, параглајдинга, планинарења, виа ферате (*via ferrata*), пливања. И све то успут, између посла и вечере, без великог плана. Не зато што желе да оставе утисак, већ зато што им то прија. Активност није трофеј — то је део дана.

Људи су непосредни, не оптерећују се изгледом ни формом. Нико не носи одећу да би доказао статус, ни да би прикрио године. Мода није тема. Здравље јесте. У разговорима се не тражи утисак, већ садржај. Нема лажне љубазности, али има аутентичне пажње. Тај мир долази из чињенице да овде нико не јури слику о себи — већ једноставно живи оно што јесте.

Иза тог начина живота не стоји само лична воља. Постоји инфраструктура која омогућава слободу: обележене стазе, чисте реке и језера, бицикличке траке које повезују и градове и села, возови који превозе бицикле, скије и кајакe. Кампови, планинарски домови, јавни про-

стори — све је доступно и функционише. Здрав живот није привилегија, већ могућност.

Овде сам научио да здравље не долази из одлуке коју донесеш једном, већ из ритма у којем је кретање природно колико и дисање. Не мораш да трчиш маратон — довољно је да не заборавиш шетњу или веслање на језеру. Да устанеш. Да одеш. И да знаш да то није изузетак — него начин.

О науци и образовању

У земљи без великих природних ресурса, Швајцарска је одлучила да њено највредније богатство буде знање. Одлука да се систематски улаже у науку и високо образовање донела је не само академску репутацију већ и врло конкретне, мерљиве резултате. За сваки франак који држава уложи у научна истраживања, швајцарска економија у просеку добије три. Та рачуница, иако сведена на број, говори много више од саме цифре — говори о поверењу у разум, у стручност и у дугорочно планирање.

Оно што чини швајцарски образовни и истраживачки систем изузетним није само квалитет инфраструктуре већ начин на који функционише: отвореност према свету, поштовање научне слободе и бескомпромисна меритократија. У земљи у којој се позиција у академској заједници не стиче путем познанстава или институционалне инертности, већ искључиво на основу резултата, није чудо што се врхунски умови из читавог света одлучују да управо овде спроведу своја истраживања.

Последњих сто година, универзитети у Швајцарској били су директно повезани са радом око 25 добитника Нобелове награде, од којих су многи до тог признања стигли управо захваљујући условима које су овде имали. То су људи чији су радови променили ток биологије, физике, медицине, хемије, међу којима је и велики Алберт Ајнштајн.

Али Швајцарска није само колевка историјских достигнућа. Данас, универзитети попут EPFL-а и ETH-а нису само образовне установе — они су технолошки инкубатори, места на којима се рађају будуће индустрије. Од напредне роботике и вештачке интелигенције, преко енергетске ефикасности и квантне информатике, до биомедицине — истраживања која се овде спроводе не остају закључана у научним радовима. Она завршавају у болницама, у системима саобраћаја, у фабрици, у свакодневном животу.

Навешћу пример са универзитета EPFL, где сам студирао, а где су стручњаци из области нанотехнологије, у сарадњи са неурохирурзима са престижне Универзитетске клинике у Лозани (CHUV), развили неуропротезу која омогућава особама оболелим од Паркинсонове болести

да поврате покретљивост. Захваљујући овом уређају, људи који су раније били у колицима и нису могли самостално да функционишу, данас могу слободно да изађу у шетњу без туђе помоћи. Такав револуционарни искорак не би био могућ без улагања у науку, неговања изврности и стварања окружења које подстиче сарадњу различитих научних дисциплина.

Када се говори о научној изврности у Швајцарској, немогуће је не поменути ЦЕРН — Европску организацију за нуклеарна истраживања, са седиштем надомак Женева. У његовим подземним тунелима, који се простиру дуж француско-швајцарске границе, научници из целог света проучавају основне честице које чине материју. Управо овде је 2012. године експериментално откривен Хигсов бозон, кључна честица која објашњава како друге честице добијају масу — што је један од темељних делова данашњег разумевања физике. Поред тога, ЦЕРН је место у којем је, из потребе за разменом научних података, крајем осамдесетих развијен први концепт интернета какав данас познајемо — Ворлд вајд веб (World Wide Web). То што је оваква институција смештена у Швајцарској, земљи која јој пружа стабилност, слободу и инфраструктуру, додатно потврђује њену улогу као домаћина глобалне научне сарадње.

То је оно што швајцарски модел чини толико снажним — знање овде не постоји да би било затворено у академским круговима. Постоји да би било коришћено. Постоји да би се вратило друштву које га је омогућило. Та веза — између истраживања и стварности — темељ је поверења које грађани имају у институције и у науку уопште.

Та разлика постаје још видљивија када се направи поређење са Србијом. Код нас се у науку и истраживање и даље улаже недовољно, стихијски и без јасне стратегије. Буџети су симболични, опрема застарела, а најчешће се очекује да се врхунски резултати постижу упркос систему, а не захваљујући њему. Многи научници у Србији раде из ентузијазма (а у тренутној ситуацији и без плата), из осећаја личне одговорности, и често подносе личне жртве да би остали верни позиву.

Поред недостатка улагања, додатни проблем представља и политички притисак на универзитете. У атмосфери у којој се лојалност често вреднује више од стручности, академска слобода постаје крхка и подложна урушавању. Уместо да буду центри независног мишљења, многи универзитети су претворени у арене за политичко позиционирање и личне интересе.

У Швајцарској се млади, паметни, радознали људи виде као највећи стратешки ресурс. Не зато што су послушни, већ зато што мисле својом главом. Њима се не тражи да ћуте, већ да стварају. Не очекује се да се уклопе, већ да унапреде оно што постоји. Такав однос према младима није резултат декларација, већ дубоког поверења у знање и одговорност. У Србији, пак, млади који размишљају слободно, који се усуде

да постављају питања, често бивају маргинализовани. Уместо да им се отворе врата, пред њих се постављају препреке. Уместо да их систем препозна, покушава да их ућутка.

Срећом, генерација оних који ће препородити Србију већ постоји, и неће нестати. Они већ годинама, у учионицама и лабораторијама, на улицама и трговима, показују да нису ту да би служили — већ да би мењали. Они знају да свет може изгледати другачије, и не пристају на мање. И ако се у Србији икада буде догодила стварна промена у односу према знању, неће је донети политичари — донеће је управо ти млади људи. Они који не прихватају неправду као норму. Они који не ћуте кад се ћути најгласније. Они који већ месецима подсећају да друштво без достојанства и одговорности не може напредовати — и који траже управо то: једно боље, праведније друштво, налик оном које функционише у Швајцарској.

Нема напретка без слободне мисли

Уколико постоји једна кључна лекција коју сам понео из седам година живота у Швајцарској, онда је то да су образовање и слободно мишљење стубови сваког просперитетног друштва. У земљи без великих природних ресурса, Швајцарци су одлучили да њихово највеће богатство буду људи — образовани, слободни, способни да мисле критички и делају одговорно. Управо та посвећеност знању и поверење у стручност омогућили су Швајцарској да постане земља стабилности, иновација и квалитета живота какав ретко где постоји.

Истовремено, искуство живота између Србије и Швајцарске показало ми је да слобода мишљења није само академски идеал, већ темељ на којем почивају и економски развој и друштвена одговорност. Без слободне мисли нема ни напретка, нити правде, а још мање достојанства. Србија, земља коју волим и којој припадам, поседује огроман потенцијал управо у генерацијама младих који не пристају на ћутање, који захтевају систем који поштује меритократију, знање и одговорност.

Ниједна земља не може, нити треба, слепо копирати другу. Али може учити — из примера оних који су одабрали да знање, одговорност и поштовање различитости буду њихова свакодневица. Ако Србија жели да промени свој пут и постане друштво које заиста вреднује своје људе, мораће препознати важност образовања и слободног мишљења као основних вредности, јер управо у слободи да мислимо, питамо и стварамо лежи кључ не само економског успеха, већ и суштинског друштвеног препорода.

